

– EST. 1991 –

Batthyány Lajos

ALAPÍTVÁNY

Bobay István Zoltán:

“Negyvenöt csata hőse”: Varjassy Béla élettörténete és visszaemlékezései

Batthyány Lajos Alapítvány Doktori Ösztöndíjprogram 2020/2021

BLA_katedra

„1859-ben mint huszárhadnagy harcolt Szolferinónál és Magentánál és meg is sebesült. 1867-ben Miksa császárral Mexikóban volt s mint főhadnagy ott volt a császár oldalán utolsó pillanatában. Majd a francia hadseregbe lépett át s Szedannál megsebesült. Éjszaka ment át belga területre, a hol társaival együtt lefegyverezték. Később Mac Mahon seregében a commünardok ellen küzdött, majd, mint francia tiszt Tonkingban harcolt a gyarmati hadsereg élén. Negyvenöt ütközetben vett részt és igen sok rendjele volt. 1896-ban visszavágyott hazájába s itthon a rendőrségnél kapott állást, a hol éppen olyan használható embernek bizonyult, mint a hadseregben” olvashatjuk Varjassy Béla nekrológjában.¹ A felsoroltak alapján egy érdekes és kalandos sors tárul elénk. A halotti életrajz kiválóan keretbe foglalja az aradi születésű világlátott magyar katona életútját, azonban fontos azt is kiemelni, hogy az abban közöltek némi korrigálásra, pontosításra és kiegészítésre szorulnak.²

Doktori kutatásunk témája a Habsburg Miksa mexikói császár (1864-1867) önkéntes seregében szolgált népes (közel 1300 fő) magyarországi állomány életrajzi adattárának összeállítása, elbeszélő forrásainak egybegyűjtése és szintetizáló elemzése, valamint tárgyi és fényképhagyatékuk összegyűjtése és közreadása. Munkánkban egyaránt foglalkozunk a kikerült sereg tagjainak az ún. mexikói kalandot megelőző, és a Habsburg Miksa császárságának bukását követő életszakaszaival is. Vizsgálataink lényegében történettudományi alaputatásnak minősülnek.

Az eseményekben részt vett magyarországi katonák életútjai közül is számos olyan személy életrajzát sikerült feltárni, akik ez idáig kevésbé vagy egyáltalán nem kerültek a magyar történetírás látókörébe, holott közülük nem egy személy fontos pozíciót töltött be vagy figyelemreméltó pályát futott be a későbbiek során Magyarországon vagy szerte a nagyvilágban. A vizsgált egyének közül ketten még az első világháború idején is vállaltak szolgálatot! A Mexikót megelőző életszakaszokat illetően az adatok azt mutatják, hogy a mexikói osztrák önkéntes sereg magyarországi állományának több tagja is szolgált az 1848-49-es szabadságharc idején, mind a magyar honvédseregben, mind pedig a „túloldalon” és többen

¹ *Budapesti Hírlap*, 29. évf. 135. sz. (1909. június 9.) 10.; *Pesti Hírlap*, 31. évf. 135. sz. (1909. június 9.) 11.; Kivonatossal közli még: *Pécsi Napló*, 18. évf. 129. sz. (1901. június 9.) 5.

² Varjassy Béla nekrológjai nagyon jól példázzák, hogy az egykorú halálhírekben röviden leírt élettörténetek mennyi csúsztatást és téves állítást is tartalmazhatnak. Mindezen hibák ellenére a nekrológok megfelelő kiindulási alapot jelentettek Varjassy Béla biográfiájának a megírásához, a rendelkezésre álló további információk alapján azonban még részletesebb és pontosabb betekintést nyerhetünk az élettörténetébe. Az általunk eddig ismert adatok alapján, a fenti idézetből a következő adatok szorulnak pontosításra: 1. 1859-ben kadétként és nem hadnagyként vett részt a szárd-francia-osztrák háborúban. 2. 1864-től szolgált a mexikói önkéntes seregben, 1867-ben Mexikóváros védői között harcolt és nem Querétaróban, ahol a császárt elfogták; 3. úgy tűnik, hogy Indokínában, mint kormányzói titkár működött és nem a francia „gyarmati hadsereg élén” harcolt. 4. Nem 1896-ban, hanem tíz esztendővel korábban 1886-ban települt haza szülőföldjére. Továbbá annak tisztázása, hogy harcolt a Párizsi Kommün ellen és hogy valóban részese volt-e „negyvenöt csatá”-nak, még várat magára.

részt vettek az 1850-es és 1860-as évek nemzetközi katonai konfliktusaiban. Munkánk során közel ötven olyan magyarországi személy életútját sikerült részletesebben feltárnunk, akik életük „derekán” hosszabb rövidebb ideig a mexikói osztrák önkéntes seregben is szolgáltak. Ezek egyike volt Varjassy Béla, akinek életrajzát – visszaemlékezéseinek is köszönhetően – igen részletgazdagon tudtuk feltárni.

Az életrajz forrásbázisa

Kutatásaink során nem találtunk olyan tudományos igényű írást, mely Varjassy Béla életrajzát közölné.³ Varjassy életútjának rekonstruálása mexikói, osztrák és magyar levéltári forrásokon, korabeli magyar és német hivatalos kiadványokon, továbbá egykorú mexikói, osztrák, francia és magyar sajtóanyagokon alapul. Az élettörténet feltárásakor nagy

³ Egy korábbi írásunkba a nekrológok alapján egy rövid életrajzi utalást már közöltünk személyéről. Ld.: BOBAY 2017. 285. 30. lábjegyzet.

segítségünkre volt, hogy Varjassy Béla – főként idősebb korában – több visszaemlékezést is közreadott a hazai lapokban, – vagy ahogy Márki Sándor fogalmaz: „élénk tollal írta meg útirajzait”⁴ – melyek részletesebb betekintést engednek életének egy-egy rövidebb szakaszába.

1861. augusztus 1-én hosszas engedélyeztetési procedúrát követően jelent meg az *Alföld* napilap első száma.⁵ A lapot nem sokkal később betiltották, majd 1863 tavaszán a kiadó engedélyt nyert az *Arad* című újság kiadására, mely 1866 elejétől ismét *Alföld* címmel jelent meg.⁶ A sajtóorgánum 1898-ig működött és ezen időszak alatt a régió egyik legjelentősebb lapja lett.⁷ A napilap 1886-ban kiadott repertórium (Huszonöt év egy magyar lap életében. Az „Alföld” első huszonöt-évi folyama) alapján Varjassy 1869-től kezdődően aktív levelezője volt szülővárosa sajtóorgánumának. 1869-ben és 1880-ban jelentek meg „Politikai, társadalmi és közigazgatási” kategóriába sorolt vezércikkei, 1870-ben „Történelmi, földrajzi és ismeretterjesztő” tárgykorú tárcacikke (*Bazaine elítélése*, 1873). Küldött két levelet Belgiumból is, miután az 1870-es sedani csatát követően hadifogságba esett, valamint „1872-1882” között a folyóirat párizsi levelezőjeként említik. A repertórium pontosabb dátummegjelölést sajnos nem közöl. Az *Alföld* digitális formában nem elérhető, a tizennégy esztendő felölelő, naponta megjelenő sajtótermék teljeskörű átnézésére az elmúlt időszakban sajnos nem tudtunk vállalkozni. Ennek későbbi részletes feldolgozása elengedhetetlenül szükséges a Varjassy életrajz bővítéséhez.⁸

Varjassy több rövidebb visszaemlékezését a fővárosi lapokban (*Az Ujság; Budapesti Hirlap; Pesti Hirlap*), valamint a francia *Le Gaulois*-ban közölte. Az eddig feltárt és összegyűjtött memoárok közül a többség a „mexikói kaland” eseményeit tárgyalja. 1880-ban a francia *Le Gaulois*-ban jelentette meg az *Un souvenir du Mexique* című írását, mely a mexikói expedíciónak az 1866 novemberi és decemberi eseményeit tárgyalja, vagyis azt az időszakot, amikor Miksa császár Mexikóvárosból Orizabába (Veracruz kikötőváros közelébe) utazott azzal a céllal, hogy elhagyja Mexikót és visszautazzon Európába, erről a tervről számos prominens mexikói személy végül lebeszélte az uralkodót.⁹ A fent említett francia nyelven közreadott Varjassy memoár magyar nyelvű fordítása 1892-ben jelent meg (*A katasztrófa előtt. Emlékezés Miksa császár tragédiájára*).¹⁰ Az aradi születésű magyar tiszt, Mexikóváros 1867-es ostromáról két emlékiratot is közreadott. A *Porfirio Diaz* címet viselő visszaemlékezése az

⁴ MÁRKI 1895. II/2. 813.

⁵ UJJ 2008. 10.

⁶ DEÁK 2018. 58.; 149.; 219.; 293.

⁷ UJJ 2008. 10.

⁸ SZÖLLÖSSY – E. ILLÉS 1886. 12.; 93.; 99.; 103.

⁹ VARJASSY 1880.

¹⁰ VARJASSY 1892.

ostrom egészét tárgyalja nagyvonalakban,¹¹ *A kém* című írása pedig az ostrom történésein belül egy mikrotörténetet mesél el.¹²

Ezeken felül még két további visszaemlékezésére sikerült rátalálni. Mint látni fogjuk az *Egy havi szabadságom. 1861-ben* című írásában egy a cs. kir. hadseregben egykoron szolgált fiatal tiszt viszontagságai jelennek meg,¹³ míg egy másik írásában (*A német tisztikar becsülete*) az 1870-71-es porosz-francia háború során átélt emlékeit tárja az olvasó elé.¹⁴

A sedani csatáról írt egyik levelének másodközlése a *Vasárnapi Újságban* (*Egy magyar levele a sedani ütközetről*¹⁵) is olvasható. Varjassy 1888-ban a mexikói francia expedíciós seregek egykori főparancsnokának és a francia-porosz háború „bűnbakjának”, Bazaine tábornoknak a haláláról – akinek Varjassy kétszer is a parancsnoksága alatt harcolt – is megemlékezett a *Budapesti Hírlap* hasábjain.¹⁶ Ezeken felül egy további tárcacikkéről tudunk (*A francia-orosz szövetség*¹⁷), melyben a franciák nézőpontjából megközelítve a kérdést, a Franciaország és Oroszország esetleges hosszú távú politikai és katonai szövetségkötésének kimeneteléről értekeznek.

A Varjassy család irathagyatéka az aradi megyei levéltárban (*Direcția Județeană Arad a Arhivelor Naționale*) őrződött meg. A leírás alapján az állag dokumentumai az 1820 és 1888 közötti időszakból származnak; magyar, latin, valamint német nyelven íródtak. Az iratok elsősorban a családi vagyon felosztásával, a családnév Vranovicsról Varjassyra történő megváltoztatásával kapcsolatosak és tartalmazzák a Varjassy József (véleményünk szerint inkább Varjassy Gyula) orvosi munkásságára vonatkozó iratokat is.¹⁸ Munkánkban még hiányzik ezen dokumentáció feltárása, melyre az elmúlt időszakban szintén nem nyílt lehetőségünk. Reményeink szerint a hagyatéka Varjassy Béla élettörténetével kapcsolatosan is tartalmaz dokumentumokat és adatokat. A továbbiakban fontosnak gondoljuk franciaországi és belgiumi levéltári források feltárását és bevonását is a téma vizsgálatába.

¹¹ VARJASSY 1901.

¹² VARJASSY 1904.

¹³ VARJASSY 1887.

¹⁴ VARJASSY 1895. b.

¹⁵ [VARJASSY] 1870.

¹⁶ [VARJASSY] 1888.

¹⁷ VARJASSY 1895. a.

¹⁸ RINZIȘ 2001. 194.; Ezúton is köszönöm Cristina Heghedușnek és Cristian Heghedușnek, hogy segédkezett a román nyelvű szöveg fordításában;

Magyar vonatkozású történeti források az erdélyi állami levéltárakban:

<http://leveltar.adatbank.transindex.ro/>

(Utolsó megtekintés: 2021. május 30.)

A Varjassy család

Jelen tudomásunk szerint az Arad városának közéletében egykoron fontos szerepet játszó Varjassy család történetéről sem született még átfogó munka, a lokálpatrióta família története, – egy-két családtagot leszámítva –, elkerülte a magyar tudományos élet figyelmét. Kempelen Béla *Magyar nemesi családok* című művében azt olvashatjuk, hogy a Varjassy család eredetileg a Vranovits nevet viselte és a 17. század végén Nyitra megyében nyerte nemesi címét. Kempelen adatai szerint a családból 1848-ban „Vranovits József” változtatta a

nevét Varjassy-ra.¹⁹ (Ezek alapján Varjassy Béla még Vranovits Bélaként láthatta meg a napvilágot 1839-ben Aradon.)²⁰ Ennél valamivel részletesebb adatokat közöl a Varjassy családról Márki Sándor *Aradvármegye és Arad szabad királyi város monográphiája* című munkájában, megemlítve, hogy a Varjassy család (Márkinál a Vranovics alak jelenik meg) tagjai „Arad városának a rendiség idejében is tekintélyes polgárai voltak”.²¹ Márki közléséből megismerjük Varjassy Béla családi kapcsolatait is. Édesapja, Varjassy József Arad vármegyének volt a házi főpénztárnoka (édesapja testvére, János 1849-ben Arad város tanácsosa, 1849. június 11. és augusztus 13. között a város polgármestere, 1861-ben pedig Arad főkapitánya). Varjassy Béláék hárman voltak testvérek. Egyik bátyja, Gyula,²² katonai főtörzsorvosként vonult nyugalomba, másik testvére, József, „köz- és váltóügyvéd, Aradváros törvényhat. bizottságának s Arad közeletének” volt „tevékeny tagja” (az *Alföld* repertórium, mint a lap egyik párizsi levelezőjét említi 1871-ben²³). Varjassy Béla testvérének, Józsefnek a gyermeki közül három fia is komoly karriert futott be. Árpád Aradmegye tanfelügyelője, Dezső a Magyar Földhitelintézet igazgatóhelyettese,²⁴ Lajos pedig előbb „Aradváros gazdasági tanácsosa”²⁵ majd 1905 és 1918 között Arad polgármestere, 1919-ben pedig az aradi és szegedi ellenkormányok kereskedelemügyi minisztere volt. Püski Levente egyik munkájában az alábbiakat közli Varjassy Lajos személyéről és 1919-es szerepvállalásáról: „Az agilitásáról és kiegyensúlyozatlan fellépéseiről ismert politikus azonban ennél jóval nagyobb politikai szerepre tört, melynek elérése érdekében - kiváló francia nyelvtudását kihasználva - rendszeresen saját kormánya ellen intrikált a francia hatóságoknál.”²⁶ Arad város 19. század végi és 20. század eleji ipari fejlődésében – Varjassy Lajos polgármestersége idején – „fontos dátum 1907, amikor Arad városvezetése tárgyalásokat kezdett a franciaországi Westinghouse céggel egy automobil- és motorgyár aradi felépítésére és beüzemelésére.”²⁷ Úgy gondoljuk, hogy erre – és Varjassy Lajos frankofón neveltetésére – minden bizonnyal komoly hatással lehetett, nagyapai nagybátyjának, a Mexikót is megjárt Varjassy Bélának a franciaországi élete és kapcsolatrendszere.

¹⁹ KEMPELEN 1932. XI. k. 33.

²⁰ ÖStA KA Mex. Freiw. Korps Karton 142. Nr 16/189.; vö. TARDY 1990. 169.

²¹ MÁRKI II/2. 1895. 715.

²² A *Budapesti Közlöny* hasábjain 1872-ben szerepel egy aradi illetőségű Varjassy Béla honvéd dandárorvos neve, aki valójában Mexikót megjárt magyar huszár testvére, Varjassy Gyula lehetett. *Budapesti Közlöny*, 6. évf. 198. sz. (1872. augusztus 31.) 1.; Varjassy Gyula 1883-ban Szegeden volt törzsorvos. GÁVAI GAAL 1940. 102.

²³ SZÖLLÖSSY – E. ILLÉS 1886. 103.

²⁴ Márki, mint tisztviselő említi, azonban Kempelelnél már, mint igazgatóhelyettes szerepel. KEMPELEN 1932. XI. k. 33.; MÁRKI 1895. II/2. 715.

²⁵ MÁRKI 1895. II/2. 715., idézet u. o.

²⁶ PÜSKI 2016. 38.; 44.

²⁷ GULYÁS 2010. 41.

A Varjassy család előnevével kapcsolatosan ellentmondó információk kerültek elő. Mind Kempelen, mind pedig Márki is azt közli, hogy Varjassy Béla bátyjának, Józsefnek, az uralkodó I. Ferenc József a csejthei előnevet adományozta 1887-ben.²⁸ A *Rendőrségi Zsebkönyv*ben Varjassy Bélánál is a csejthei előnév szerepel,²⁹ viszont a világlátott magyar katona gyászjelentésén „felső- és alsó-eőri” nemesi előnév olvasható.³⁰

Varjassy Béla a cs. kir. hadseregben

Varjassy Béla 1839-ben született Aradon.³¹ Fiatalkoráról annyi ismert, hogy 1858-ban beiratkozott a Bécsi Egyetem orvosi karára,³² de úgy tűnik, hogy tanulmányait nem sokkal később félbehagyta, mivel 1859-ben kadétként már a cs. kir. 10. huszárezred kötelékében találjuk.³³ Egységével részt vett az 1859. évi itáliai háborúban, alakulata egyaránt bevetésre

²⁸ KEMPELEN 1932. XI. 33., MÁRKI 1895. II/2. 715.

²⁹ *Budapesti Útmutató, Rendőrségi Zsebkönyv* 1908. 41.

³⁰ OSZK, Plakát- és Kisnyomtatványtár, Gyászjelentések, Varjassy Béla gyászjelentése; Online változatát lásd: <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/595200#>

(Utolsó megtekintés: 2021. május 30.)

³¹ ÖStA KA Mex. Freiw. Korps Karton 142. Nr 16/189.

³² SZÖGI – KISS 2003. 154.

³³ *Militär-Schematismus* 1859. 275.

került a solferinói és a magentái csatákban is.³⁴ Varjassy a háborút követő években, 1860–61-ben a nevezett ezred másodosztályú alhadnagyaként szolgált.³⁵ Életének ezen időszakról szól az egyik, 1887-ben megjelent visszaemlékezése (*Egy havi szabadságom 1861-ben*), melyből egy pénzügyi gondokkal küszködő fiatal tiszt képe tárul elénk, akinek a katonai pályaválasztását – vagyis az osztrák császár szolgálatát – családja sem nézte jó szemmel.³⁶

Ezen visszaemlékezés szerint az Észak-Itáliában, a Velence közeli Trevisoban szolgált ifjú huszárhadnagy, többször is hazalátogatott 1861-ben Aradra, mert mint írja gyakran fel kellett keresnie a szülői házát, hogy onnan pénzhez jutva uzsorásait „hallgatásra bírhatta”, megjegyezve, hogy ekkoriban a katonai pálya „drága multság”-nak számított. Varjassy ezen memoárjában egy szülővárosában tett látogatásának a részleteibe avatja be az olvasót, amikor is hivatalos volt egyik bátyja esküvőjére.³⁷

A visszaemlékezésben közöltek alapján Varjassy 1861. május 8-án érkezett Aradra, ahol „megszámlálhatatlan sokaságú gyászlobogó” képe tárult elé „mely minden ház ablakából lengett”, majd ekképp folytatja sorait: „Lázasan kérdeztem a kocsist, hogy ki halt meg? »Hát nem tudja hadnagy uram, Telekit gyászoljuk. Azt mondják — meglőtték.« Mintha csak a mennykő csapott volna le, úgy megráztak e lakonikus szavak! Telekiben annyi remény központosult!”³⁸

Az 1860 őszen (okt. 20.) kibocsátott októberi diploma a magyarországi intézményrendszer átalakulását hozta. Újrászervezték a vármegyerendszert, helyreállították a kormányshékek működését és kilátásba helyezték egy új országgyűlés összehívását.³⁹ 1861 tavaszán a korábbi évekhez képest újból elkezdett megélni a politikai diskurzus Magyarországon, ugyanis hosszú időt követően 1861 márciusában ismét választásokat tartottak, amelyen a Teleki László vezette Határozati Párt szerezte meg a többséget, a Deák Ferenc vezette Felirati Párttal szemben. Előbbi az 1848-49-es hagyományokat követve a Béccsel szembeni politikai álláspontot követte, míg utóbbi a császárral tárgyalásos úton történő megegyezés pártján állt. Az emigrációból „hazarabolt” Teleki, aki az országgyűlésben hamar szembekerült pártja vezető személyiségeivel, 1861. május 8-ra virradóra öngyilkosságot

³⁴ Az 1859. évi szárd-francia-osztrák háborúról bővebben ld.: CSIKÁNY 2015. 194–198.

³⁵ *Militär-Schematismus* 18(61)–62. 399.

³⁶ VARJASSY 1887. 1.; Egy írásomban a mexikói szolgálatvállalás lehetséges okainak a vizsgálatát vettem górcső alá. Ebben bemutattam Varjassy ezen memoárját, mint egy olyan fiatal császári tisztnek az írását, aki nem találta a helyét az 1860-as évek elejének „Magyarországán” és aki számára kiút lehetett a mexikói katonai szolgálat. Erről ld. BOBAY 2019.

³⁷ VARJASSY 1887. 1.

³⁸ u. o. 1.

³⁹ DEÁK 2015. 299.

követett el, azonban a halálával kapcsolatos különféle konspirációk hamar szárnyra keltek Magyarországon.⁴⁰

Fényes Károly a *Politikai Ujdonságok* hasábjain számolt be „Ardamegye és város” május 7-i és 8-i bizottmányi üléséről, ahol az alábbiakat közli Teleki halálhírének fogadtatásáról: „A gyűlés az izgatottságból még alig szabadult volt meg, midőn egy bizottmányi tag a terembe berontva aléltan egy székre hullván, elkiáltja magát: Teleki László meghalt! Halva van a haza egyik legnagyobb embere. A villám hatása nem idézte volna elé a hatást, mit e szavak tevének. A gyűlés tagjai székeikből felugrálván, a kétségbeesés és legmélyebb fájdalomban első pillanatra, élősoborként megmerevedének, egymást szemlélve, megsemmisülénk. A gyűlést rögtön ott hagyók s e perczben Arad minden lakójának kalapján gyászfátyol, s házaik ablakairól fekete lobogók verdesik a léget.”⁴¹

A hazalátogató fiatal tiszt az esküvői ceremóniát megelőzően, felkereste és jelentette magát az aradi várőrség parancsnokánál,⁴² aki arra figyelmeztette, hogy tartsa magát távol a „forradalmi polgároktól” és ugyanezt tanácsolta számára a várban állomásozó dzsidások ezredese is.⁴³ Amikor a menyegző az aradi minoriták templomában elkezdődött, már „a fél város lakossága a főtéren bolygott föl s alá”, a beszédtema Teleki László halála volt. Az esküvői vacsorán – „melyet inkább halotti tornak, mint lakozinak tekintett volna az idegen szemlélő” – szintén a rejtélyes öngyilkosságról folyt a diskurzus. Másnap reggel a fiatal huszártiszt arra ébredt, hogy egy káplár érkezett hozzá egy rendelettel, melyben a tábornok maga elé hívatta. Amikor Varjassy a főtiszt elé járult az „egy undorítólag émelygős dorgatorium után” két napos szobafogságra ítélte, amiért a „forradalmi polgároktól” övezve részt vett testvére lakodalmán.⁴⁴

A büntetés leteltét követően sem javult a fiatal huszártiszt helyzete, aki családja és rokonsága körében ellátogatott egy színházi előadásra. Ekkor édesapja és közte tört ki konfliktus, melynek során a családfő ekképp szólt: „Uniformisban velünk egy páholyba nem jöhetsz, az lehetetlen”. Mint írja, a veszekedés nagyon megviselte: „Magam elé bámultam. Atyám szavai a legfájdalmasabb érzést keltették fel bennem. Tépelődés fogta el ifju szivemet, helyzetem kínos volt. Ekkor jutott először eszembe, hogy szüleim akarata ellenére lettem katonává”.⁴⁵

⁴⁰ CSORBA 2005. 316–319.

⁴¹ *Politikai Ujdonságok*, 7. évf. 21. sz. (1861. május 23.) 334.

⁴² A *Militär-Schematismus* alapján az aradi vár parancsnoka ekkoriban Leopold Kintzl volt. *Militär-Schematismus* 18(61)–62. 557.

⁴³ A memoár egy későbbi megjegyzése alapján, Joseph Waldstein-Wartenberg ezredes, a 3. ulánus ezred parancsnoka. *Militär-Schematismus* 18(61)–62. 409.

⁴⁴ VARJASSY 1887. 1.

⁴⁵ u. o.

Mint az írásból kiderül, Varjassy Béla szabadsága idején többször is felkereste az aradi színtársulat előadásait, ahol számos császári tiszttel is – köztük megemlítve Khevenhüller hadnagyot, aki valószínűsíthetően azonos a mexikói osztrák önkéntes sereg huszárságának későbbi főparancsnokával – alkalma nyílt megismerkednie. Az egyik este nagy buzgalommal készült a színházba, ahol aznap a Huszárcsíny című előadást⁴⁶ játszották, és mint megjegyzi „nem annyira magáért a darabért, mint inkább az akkor 16 éves szép és kedves Hetényi Antoniaért” tette tiszteletét az előadáson. Varjassy a színdarab közben – hogy a fiatal lánynak imponáljon – huszármentéjét és szablyáját feladta a színpadra a színészeknek, amely tettéről az aradi vár parancsnoka is értesült, és másnap reggel ismét meg kellett jelennie raporra és újbóli 48 órás házi őrizetet jelöltek ki a számára.⁴⁷

A fent leírtak nem tántorították el a fiatal tisztet a további kulturális események látogatásától. A házi őrizet leteltét követően jegyet váltott egy hangversenyre, melyet egy 48-as rokkant honvéd és annak lánya celebrált a Fehérkereszt nevű vendéglőben.⁴⁸ Amikor Varjassy megérkezett a hangverseny helyszínére, az már zsúfolásig megtelt hallgatósággal, és habár a fiatal tiszt családja is jelen volt a teremben, számára Waldstein ulánusezredes maga mellé foglalt helyet a katonák közé. Így kezdődött el a koncert, amelyen egyszer csak „hosszabb szünet állott be és vele siri csend; nem tudtam jelentőségét, és csak akkor tekintettem egész bámészan magam körül, midőn a béna honvéd szavalatra készülve előbicegett, és az egész közönség méltóságteljes komolysággal felállott. Mindenki reám nézett, éreztem, hogy valami történni fog. Egyszerre csak ösztönszerűleg én is felálltam; de már emelkedésemben az ezredes ülésre kényszerített, míg hátulról egy másik tiszt huzogálta pajkosan atillámat. Ez alatt az a valami, minek jönnie kellett és mit én nem is sejtettem, hogy mi lesz: a »Szózat« elkezdődött.” Varjassy egyik bátyja látva a testvére körül kialakult jelenetet, oda sietett hozzá és felrántva a székéből halkán ráparancsolt „»Állj fel, magyar vagy!«”, mire engedelmeskedve levette sapkáját és felemelkedve kihúzta magát. A Szózat eléneklésével véget ért a hangverseny, és mint a visszaemlékezésben olvashatjuk, a fiatal huszártiszt arra már nem emlékezett, hogy hogyan is jutott ki a teremből, de arra igen „hogy minden etikett ellenére szó nélkül és »ohne rücksprache«”⁴⁹ hagyta ott katonatársait, „kik a Szózatot ülve és fődött fővel hallgatták végig”.

⁴⁶ A Huszárcsíny című színdarabot Vahot Imre (1820-1879) írta. 1878-ban a *Pesti Napló*-ban az alábbiakat olvashatjuk: „(Vahot Imre) veterán írónk e hó 19-kén ünnepli 40 éves írói jubileumát. A népszínházban ez alkalomból valószínűleg előadatik Vahot nagy hatású műve a Huszárcsíny, s így emlékezik meg a férfiúról, ki a múlt évtizedekben irodalmunknak sok szolgálatot tett.” *Pesti Napló*, 29. évf. 274. sz. (1878. november 13.) 2.

⁴⁷ VARJASSY 1887. 1.

⁴⁸ Fehérkereszt Szálló 1840-41-ben épült Franz Mahler tervei alapján; <http://www.muemlekiem.hu/hatareset/Feher-Kereszt-szalloda-Arad-1799> (2021. május 30.)

⁴⁹ Értsd: megbeszélés/egyeztetés nélkül.

Varjassyt miután kiért az utcára még néhányan meg is éljeneztek. Az eset azonban nem maradt megtorolatlanul, ugyanis a következő nap reggelén 7 óra tájban két dzsidás tiszt kereste fel és egyikőjük a történetek okán párbajra hívta őt.⁵⁰

Az összezapást követően Varjassy hazasietett családjához – útközben a város főterén ismét megéljeneztek – és összezsomagolva holmiját, már 11 órakor a Pestre tartó vonaton ült, ugyanis mint fogalmaz: „a mulatsággal torkig volt”.⁵¹

Varjassy Pesten a Nemzeti Szállóban⁵² vett ki szobát, majd a „hires Komlóba”⁵³ sietett, ahol egy fiatal férfitársasággal ismerkedett meg és mulatta az időt, és maga is dalra fakadva olyan nótákat énekelt velük, mint a „Jaj be kedves a német”⁵⁴. Amikor ezt követően Varjassy a vacsorájához készült egy rendőrspicli⁵⁵ kihívta az épület elé és azonnali távozásra szólította fel a katonai uniformist viselő ifjút, aki ennek eleget is tett. Varjassy elmondása alapján, úgy vélte, hogy egyenruhája miatt érte őt atrocitás, emiatt másnap reggel felkerekedve a Dorottya utcai szabójához sietett, és „uri magyar ruhát” és egy sallangos szűrt, valamint pörge kalapot, „s egy pár fénymázás ráncos csizmát” vásárolt. Ezt követően visszatért szállására, lecserélte huszáruniformisát és polgári öltözékben járta a várost. Elmondása alapján mikor a szállóba újfent visszatért, a portás átadott neki egy levelet, amely a helyi városparancsnokságról érkezett. Varjassy a küldeményt fel sem bontva rögtön Bécsbe távozott, hogy ottani barátaival töltsse el a szabadságából még hátralévő napjait.⁵⁶

A császárvárosba történő megérkezéséről, az alábbi sorokat közli: „Bécsbe értem. Még meg sem állott a vonat, kupém ajtaja kinyílt és egy térparancsnoksági főhadnaggyal állék szemben, ki egy maliciózus »Szervus«-szal üdvözölt. Oda voltam, szavam elállott. Még nem volt egészen hét óra, mikor a »Platzkommando«-ra értünk, a főhadnagy⁵⁷ egy tágas irodaszobában hagyott azzal a meghagyással, hogy várjak míg a tábornok megjön és

⁵⁰ VARJASSY 1887. 1.

⁵¹ u. o.

⁵² A 19. század második felében a mai budapesti Váci utca 9. és Aranykéz utca 5. szám között található épületben működött. BRANCIK 2009. 31.

⁵³ Híres vendéglátóhely volt a korabeli Pesten, írok közkedvelt találkozóhelyeként tartották számon. Berecz Károlynál a következőket olvashatjuk: „A »Komló« – mint tudva van – az egész *Bach-korszak* alatt nevezetes helyiség volt a fővárosban. Itt minduntalan jó magyar világ volt.” BEREZ 1898. 122.

⁵⁴ A nóta szövegét ld.: *Borszem Jankó*, 30. évf. 40. sz. (1897. október 3.) 7.

„*Jaj de kedves a német*

Hogy a szentjét enném meg!

Csókolom is a máját

S mind az oldal-bordáját.”

⁵⁵ A neoabszolutizmus titkosrendőrségi tevékenységéről és besúgóhálózatáról bővebben ld.: DEÁK 2015.

⁵⁶ VARJASSY 1887. 1.

⁵⁷ Ekkoriban két főhadnagy (Anton Gudenus és Michael Proschinger) is szolgált a bécsi térparancsnokságnál. *Militär-Schematismus* 18(61)–62. 564.

reggelizzek, ha kedvem tartja. Adelsberg⁵⁸ volt a térparancsnok, esküdt ellensége a magyaroknak, de különben is durva goromba ember”. Varjassy sorait a tábornokkal való találkozásával zárja, aki a salzgrisi⁵⁹ kaszárnyába küldte elzárásra.⁶⁰

Az olaszországi Magyar Légión állományában

Az 1859-es esztendő komoly fordulópontra jelentett a magyar politikai és katonai emigráció életében. Köreikben már a krími háború óta egyre erőteljesebben jelent meg az a gondolat, hogy Magyarország függetlenségét az olasz ügygel közösen, összehangolva lehet kiharcolni.⁶¹ Az 1859-es háborús eseményeknek köszönhetően sikerült felállítani egy döntően

⁵⁸ Carl Adelsberger von Illigenthal; *Militär-Schematismus* 18(61)–62. 564.

⁵⁹ Salzgirse Straße, Bécs.

⁶⁰ VARJASSY 1887. 1.

⁶¹ Kedves Gyula az 1848-49-es magyar emigrációnak a Magyarország felszabadításával kapcsolatos katonai elképzeléseit három korszakra bontja, úgymint: 1. 1849-1853: cél egy belső erőre alapozott magyarországi felkelés; 2. 1853-1860 külső támogatás keresése; 3. 1861-1867 hanyatlás időszaka. Bővebben ld.: KEDVES 2015.

magyar legénységű katonai alakulatot Itáliában, az olaszországi Magyar Légiót, melynek három nagy korszakát lehet megkülönböztetni. 1859-ben a szárd-francia-osztrák háború kitörésekor Klapka György és Czetz János – utóbbi később Argentínában folytatta sikeres katonai pályáját – alakította meg a légiót, amelynek legénységi állománya törökországi 48-as emigránsokból, a cs. kir. sereg dezertőreiből, a harcok során hadifogságba került magyarokból és Magyarországról – elsősorban Erdélyen és a constancai kikötőn keresztül – „szökött” egyénekből állt. A háború végeztével azonban az egységet feloszlatták. A légió második szakaszának a „Garibaldi légiójában” szolgált népes magyar kontingenst tekinthetjük, akiknek tagjai fontos szerepet vállaltak az 1860-61-es dél-itáliai harcok során. Miután Garibaldi seregét feloszlatták a magyar légió végül az olasz hadseregbe tagozódott be, mely az egység harmadik és egyben legutolsó szakasza (1861-1867) is egyben. A légiót ekkor már Földváry Károly vezette, legnagyobb létszáma 1200 fő volt, azonban komoly harcokban már nem vettek részt (legfőképpen a dél-itáliai rablóbandák a brigantik ellen vetették be őket), mivel az olasz kormány 1859 után kerülte a konfliktust Béccsel.⁶²

Nem mellékes megjegyezni, hogy ezzel párhuzamosan az 1860-as évek elejétől az osztrák haderő is jelentős pénzügyi nehézségekkel küzdött. Az 1861-es esztendőtol a Habsburg birodalmi tanács által jóváhagyott éves költségvetés biztosította a cs. kir. hadsereg működését. A hadügyi kiadások folyamatosan csökkentek, a haderő létszáma 850 ezer főről 600 ezerre fogyatkozott, a „tisztek előrejutási lehetősége lelassult, így sokan elhagyták a hadsereget.”⁶³

Búsbach Péter, egykori 48-as honvédszázados egyik művéből arról is értesülünk, hogy ekkoriban a magyar fiatalság körében rendkívül népszerű volt Magyarország elhagyásának a gondolata is: „Ifjúságunk érzelem-világa egy sajátzerű vonást mutatott fel: nem érzik jól magukat hazájukban; egy megmagyarázhatatlan sóvárgás, egy kimondhatatlan vágy— külföldre jutni, vonzza őket el, messze el a bizonytalanba. Mindenki külföldre törekszik, a kinek módja van hozzá; egyik Berlinbe, a másik Olaszországba, sőt ki — Mexikóba, Miksa császár kalandos országába is! Mennek ifjú mágnások, mennek fiatal földbirtokosok, fiatal latéinerek. Egy nagy nyugtalanság terjedt szét országszerte; e nyugtalanságnak a fővárosi demonstrációk nem célja, hanem csak egyik tünete.”⁶⁴

A *Militär Schematismus* 1861-1862-ik összevont számában, – mely 1862 tavaszán (március-április) került kiadásra – Varjassy Béla neve még ott szerepel az egységének tiszti

⁶² Az itáliai Magyar Légióról ld.: LUKÁCS 1986.; Újabbán: PETE 2013.

⁶³ CSIKÁNY 2015. 200.

⁶⁴ BÚSBACH 1906. 271.

névsorában,⁶⁵ azonban Lukács Lajos kutatásai alapján 1862 májusától már az olaszországi Magyar Légiónál találjuk⁶⁶ (egyek közlések tévesen azt írják, hogy a nápolyi magyar légió tagja volt).⁶⁷ Egyelőre arra vonatkozóan nincsenek ismereteink, hogy Varjassy kilépett, dezertált vagy esetleg elbocsájtották-e a cs. kir. haderő állományából. Az adatok szerint Varjassy a légió 1. huszárszázadhoz került, mint számvivő őrmester, ahonnan 1862. október 16-án áthelyezték a Cuneoban működő magyar tiszti iskolába.⁶⁸ Utóbbival kapcsolatban Egressy Ákos – aki szintén a légiónál szolgált – egy 1904-ben kelt írásában azt állítja, hogy Varjassy Béla, mint százados az Aquiban működő, Mogyoródy (eredetileg Kaiser) Adolf vezette másik itáliai magyar tiszti iskolánál volt.⁶⁹

Varjassy és a „mexicoi önkényes csapat”

Az 1860-as években Észak-Amerika a katonai konfliktusok időszakát élte. 1861 áprilisa és 1865 áprilisa között zajlott le az amerikai polgárháború, míg ezzel egy időben, 1861 decemberétől Mexikóban egy külföldi katonai intervenció vette kezdetét – az első időszakban Spanyolország és Nagy-Britannia is részt vett ebben Franciaország oldalán, azonban hamarosan távoztak így a francia csapatok egyedül folytatták a küzdelmet Mexikóban – amely végül 1863-

⁶⁵ *Militär-Schematismus* 18(61)–62.

⁶⁶ LUKÁCS 1986. 417.; A listán a Béla személynév régies formájával Varjassy Adalbertként szerepel.

⁶⁷ NAGY 1981. 11.

⁶⁸ LUKÁCS 1986. 417.; Az anyakönyvben eredeti foglalkozáséként a tanuló szerepelt.

⁶⁹ EGRESSY 1904. 32.; Ekkoriban Itáliában a Magyar Légiónak két tiszti iskolája működött az említett városokban. Az Itáliai Magyar Légió tiszti iskoláiról bővebben ld.: LUKÁCS 1986. 98–112.; 139–148.

ban a főváros elfoglalásához, a Benito Juárez vezette mexikói köztársasági kormányzat meneküléséhez (az ország északi részére) és a III. Napóleon által támogatott II. Mexikói Császárság kikiáltásához vezetett. A mexikói konzervatív politikusok és közéleti személyek egy csoportja a latin-amerikai állam trónjára I. Ferenc József legidősebb öccsét, Habsburg Miksa főherceget hívták meg. A Habsburg főherceg 1864-től 1867-ig volt Mexikó császára, mely időszak alatt a császári kormányzat – francia segítséggel – Benito Juárez republikánus kormányával folytatott polgárháborút.⁷⁰

A II. Mexikói Császárság haderejének felépítése rendkívül összetett volt. A sereg gerincét mindvégig a megszálló francia expedíciós csapatok – európai és gyarmati egységek és a Francia Idegenlégió katonái – alkották.⁷¹ Szaíd egyiptomi alkirály III. Napóleonnak tett felajánlásából, 1863 elején egy több mint 500 fős egyiptomi segédhad is Mexikóba érkezett, akiknek a fő feladata Mexikó legnagyobb kikötőjének, Puerto de Veracruznak és környékének – elsősorban az Orizaba városába tartó útvonalnak – a biztosítása volt, mivel az európai csapatok számára gondot jelentett az akkoriban erőteljesen sárgalázzal fertőzött területek felügyelete, melynek birtoklása azonban a hadjárat kulcsát jelentette.⁷² A háború folyamán felállításra került egy mexikóiakból verbuvált Mexikói Nemzeti Császári Hadsereg is. 1864/65 fordulójától Miksa császár és Sarolta császárné érkezésével a mexikói császári haderő tovább bővült, ugyanis az uralkodópárt további közel 8000 európai katona is követte Latin-Amerika földjére. Ezen önkéntes katonák döntően Európa két országából, Sarolta császárné révén kisebb részt Belgiumból (*Légion Belge*, 1580 fő)⁷³ és a Habsburg uralkodó jóvoltából nagyobb részt Ausztriából (*Mexikanische Österreichische Freiwilligenkorps*, közel 6000 fő) érkeztek.⁷⁴ A Habsburg monarchiában 1864 tavaszán kezdődött meg az önkéntes katonák toborzása, amelyet a miramari egyezmény értelmében francia hitelekkel fedeztek. A kiszállításokra a nevezett év novemberétől került sor. Az alakulat hivatalos elnevezése a *Mexikanische Österreichische Freiwilligenkorps* volt, de a forrásdokumentumokon több esetben a *Legión Austro-Belga* megnevezéssel is találkozhatunk, ugyanis a belga és osztrák alakulatok közös parancsnokság alá tartoztak, mely Mexikó akkori második legnagyobb városában, Pueblában működött és mindkét egység Bazaine francia tábornok Mexikóvárosban székelő főparancsnokság alá volt

⁷⁰ A nevezett időszakról bővebben ld. pl.: LIRA – STAPLES 2018. 464–478.

⁷¹ Az 1861 és 1867 közötti mexikói hadi eseményekről és a mexikói francia haderőről bővebben ld.: DABBS 1963.; DE LEON TORAL 1962; KLINGER 2008.

⁷² Az egyiptomi segédhadról bővebben ld.: HILL – HOGG 1995.

⁷³ A belga önkéntesekről bővebben ld.: DUCHESNE 1967.; MOYANO PAHISSA 2011.

⁷⁴ Az osztrák önkéntes hadtest történetéről bővebben ld.: CORNARO 1961.; DANIEK 1964.; KLINGER 2008.; RATZ 1998. 271–298.; RATZ – GALEANA DE VALADÉS 2008. 110–123.

rendelve. A mexikói osztrák önkéntes sereg számos kisebb összecsapásban és csatában vett részt, melyet jelen írásunkban bővebben nem részletezünk.⁷⁵

Nem rendelkezünk adatokkal arra vonatkozóan, hogy Varjassy Béla ténylegesen meddig állt az olaszországi Magyar Légión szolgálatába, azonban biztosan állítható, hogy 1864. szeptember 15-én, 30 forint foglalo ellenében, 6 évnyi szolgálati időre lépett be a mexikói osztrák önkéntes sereg huszárságába, ahol az 5. huszárszázadhoz került (a belépés helye nem került feltüntetésre a katonai törzslapon). A dokumentum tanúsága alapján a seregbe való belépéskor négy nyelven beszélt (magyarul, németül, olaszul és franciául) és nőtlen volt.⁷⁶ Kiutazása előtt 1864 októberében még hazalátogatott Aradra,⁷⁷ majd 1864. november 5-én, a sereg kiszállításának megkezdését megelőzően, másodosztályú alhadnaggyá léptették elő.⁷⁸ A mexikói hadi események során 1865. november 2-án a mexikói ezüst vitézségi érdemrenddel tüntették ki,⁷⁹ melyről a hivatalos mexikói császári lap, az *El Diario del Imperio*, valamint a *La Sociedad* is hírt adott.⁸⁰ Mexikói szolgálata alatt ismeretlen időpontban előbb őrmesterré lépett elő, majd ezt követte 1866. október 18-án a másodosztályú hadnagyi, bő egy hónappal később pedig (1866. november 6.) II. osztályú főhadnagyi kinevezése.⁸¹ Varjassy Béla mexikói katonai pályájáról a következőket közli: „Én akkoriban még főhadnagy voltam az ötödik században és kapitányom, a még ifjú és bátor — mostanában az osztrák urak házában ásitó — gróf Khevenhüller Károly volt. Mint a század szervezője, kire Khevenhüller azt alakulásakor bízta, tényleges parancsnoka valék derék századunknak, melyet az egész ezredben első valék szerencsés Teutilan⁸² közelében, Rio Sálado⁸³-nál ütközetbe vinni, (ezért a katonai vitézségi érdemjellel is kitüntettek.) A századnak parancsnoka azonban leginkább azért valék, mert Khevenhüllert oly gyöngéd érdekek kötötte a fővároshoz, hová szive bilincselte,⁸⁴ hogy csak

⁷⁵ Kutatásom során korábban már vizsgálat alá vettem a mexikói „önkéntes csapat” kötelékébe történő jelentkezések lehetséges okait. Ennek során a Tardy-féle névsorban közölt foglalkozási adatok kiértékelésével arra a következtetésre jutottam, hogy az egyes forrásokban megjelölt egyéni okok mellett az 1860-as évek elejétől kezdődő deflációs állami pénzügypolitika és az 1863. évi aszály és inség, valamint az ennek következtében kialakult gazdasági krízis komoly indikátor lehetett a latin-amerikai katonai szolgálatvállalásnak. Bővebben ld.: BOBAY 2016.

⁷⁶ ÖStA KA Mex. Freiw. Korps Karton 142. Nr 16/189.

⁷⁷ *Sürgöny*, 4. évf. 247. sz. (1864. október 28.) 3.

⁷⁸ ÖStA KA Mex. Freiw. Korps Karton 142. Nr 16/189.

⁷⁹ u. a.

⁸⁰ *El Diario del Imperio*, Tomo 2. Num. 233. (9 de Octubre de 1865.) 1.; *La Sociedad*, 3. Epoca. Tomo 5. Num. 839. (10 de Octubre de 1865.) 2.; Bécsi lapértésülések szerint közölte a Fővárosi Lapok is: A „bécsi lapoknak írják, Mexikóban a legutóbbi ütközetek alkalmával egy magyar, Varjassy Béla, igen kitüntette magát.” *Fővárosi Lapok*, 2. évf. 261. sz. (1865. november 14.) 1032.

⁸¹ ÖStA KA Mex. Freiw. Korps Karton 142. Nr 16/189.

⁸² Teotitlan del Valle, Estado de Oaxaca, Mexikó.

⁸³ A folyó nyomvonalának jelentős része Oaxaca tagállamban található.

⁸⁴ Carl Khevenhüller-Metsch Mexikóban beleszeretett egy gazdag, férjezett mexikói hölgybe, Leonor Rivas de Torres Adalidbe, akivel titkos szerelmi viszonyt folytatott. Mint Brigitte Hamann megjegyzi Leonor Rivas de

ritkán, nagyon ritkán jött egy pillanatra a bájos Tacubáyába⁸⁵, ezen, a fővároshoz közel fekvő, kiváló és felettebb kedves beauséjour helyre, hol az időtájt századunk állomásozott.”⁸⁶

1866 második felétől egyre érezhetőbbé vált, hogy Franciaország a miramari megállapodásban foglaltakat felrúgva idő előtt elkezdi kivonni a csapatait Mexikóból, ezzel megfosztva a II. Mexikói Császárságot a legfőbb katonai támaszától. 1866 nyarán Sarolta császárné Európába utazott, hogy további katonai segítséget kérjen III. Napóleontól, I. Ferenc Józseftől és IX. Piusz pápától. A császárné útja azonban nem járt sikerrel, sőt 1866 októberében Miska császár olyan nyugtalanító híreket kapott, hogy feleségén az elmebaj jelei mutatkoznak. Az uralkodó ekkor Stefan Herzfeld tanácsára titokban úgy döntött, hogy lemond, és visszatér Európába. Az utazást meg is szervezték, a császár betegségére hivatkozva a Vera Cruz közeli Orizaba városába indult, ahová a huszársága kíséretében október végén érkezett meg. Itt azonban a mexikói konzervatívok egy prominens csoportja a franciák távozása ellenére a császárt rábeszélte a maradásra, Miksa kíséretével 1866 decemberében visszatért a fővárosba.⁸⁷ Varjassy Béla *Katasztrófa előtt* című memoárjában egységének orizabai útját közli, melynek részletesebb elemzésére és ismertetésére jelen írásunkban nem térünk ki, ugyanis ebben a elsősorban a császár hazatérési szándékának köztörténete szerepel.⁸⁸

Ekkora már több magyar önkéntes is ellátási zavarokról, elmaradozó zsoldról és feszült légkörről számolt be. Az ez idő tájt az osztrák önkéntes seregen belül kialakult közhangulatot Burián István huszárnak (Burián szintén Varjassy egységénél, az 5. huszárszázadnál szolgált) a sorai is jól szemléltetik, aki erről a következőket írja: „Voltak huszárok kik oda mentek a császár hintójához, s kijelentették, miszerint éhen-szomjan, fizetés nélkül egy lépést sem tesznek többé s készebbek lesznek átmenni az ellenséghez, amint ezt utólagosan be is váltották, de ezzel sem törődött senki, annyira zavart állapot volt már közöttük”.⁸⁹ A katonaság jelentős része Orizabából a császárral végül visszatért Pueblába, de mintahogy a magyar huszár is közli ott már mindenki számára világos volt „hogy akik akarnak, hazamehetnek”, akik pedig a

Torres Adalid a fontos, drámai pillanatokban jelentősen befolyást és hatást gyakorolt a huszár főtiszt döntéseire. HAMANN 1989. 90.

⁸⁵ Tacubaya, napjainkban Mexikóváros része.

⁸⁶ VARJASSY 1892. 1.

⁸⁷ RATZ – TEPEXICUAPAN 2007. 132–176.

⁸⁸ VARJASSY 1892; VARJASSY 1880.

⁸⁹ Burián István naplóját a hazatérést követően az 1868-ban indult *Jász-Kunság* közölte (*Egy mexikói önkéntes naplótöredéke*) 23 lapszámon átívelően, amely az osztrák önkéntesek kiszállításától a sereg feloszlásáig és az 1867 elején visszatért csoportok hazajutásáig kíséri nyomon az eseményeket. Az idézett szöveg: *Jász-Kunság*, 1. évf. 44. sz. (1868. november 1.) 355–356.

további katonai szolgálatra vállalkoznak „az eskütétel után, bármelyik katonai osztályhoz szabad lesz menniök, minthogy a császár mindenkit fölmentett esküje alól”.⁹⁰

A Mexikói Nemzeti Császári Hadsereg kötelékében

A mexikói osztrák önkéntes sereg 1866. december 13-án uralkodói rendelettel került feloszlásra. A harcokat túlélő állomány döntő hányada a hazautazás mellett döntött, míg a katonák egy kisebb csoportja a mexikói császári haderő kötelékében tovább folytatta a harcot

⁹⁰ u. o. 356.

uralkodója oldalán.⁹¹ Varjassy Béla az osztrák önkéntes sereg felosztatásakor nem tért vissza szülőföldjére, hanem Mexikóban maradt és 1866. december 31-én átlépett a Mexikó Nemzeti Császári Hadseregbe, a Khevenhüller⁹² ezredes vezette ún. „vörös huszárok” közé.⁹³ Egységnél 1867. február 19-én első osztályú századossá nevezték ki.⁹⁴

1866–1867 fordulóján a francia csapatok kivonása Mexikó területéről folyamatosan zajlott. A művelet hosszabb időt vett igénybe, mivel a francia hadmérnököknek a csapatszállítások megkezdéséhez, előbb ki kellett javítaniuk a Vera Cruz környéki vasúti pályának jó néhány műtárgyát, valamint a gyorsabb csapatkivonások lebonyolításához bővítésre szorult a kikötőváros mólója is. A francia csapatokat a klimatikus viszonyok miatt a magasabban fekvő Orizaba városában összpontosították, ahonnan a szállítóhajók érkezésekor ütemezve indultak útnak a kikötőbe. A mexikói francia expedíciós hadsereg a Mexikó területén épített és felújított erődítéseit hátrahagyva távozott. A fegyverek egy részét hazaszállították, másik részüket pedig megsemmisítették. 1867. február 5-én levonták a francia trikolórt a mexikóvárosi francia főparancsnokságon és Bazaine tábornok vezetésével az utolsó francia csapatok is elhagyták a fővárost. Ekkora már a francia erők transzportja javában zajlott, utolsóként a törzstisztikar került behajózásra 1867 március elején.⁹⁵

A francia csapatok távozásával a mexikói császárság katonai és politikai helyzete rendkívül meggyengült. 1867 februárjában a császári haditanács azt a döntést hozta, hogy a haderejét a fővárostól északra, Querétaro (Ciudad de Querétaro) városában összpontosítja, továbbá, hogy a császársághoz hű maradt európai katonák zömét a főváros védelmére hagyja hátra. Habsburg Miksa császár 1867 márciusában érkezett meg Queretaróba, főként mexikói katonákból álló csapatai élén, ahová egy maroknyi „osztrák” önkéntes is elkísérte, soraikban magyar huszárokkal, akiknek Pawlowszky Ede⁹⁶ volt a parancsnoka. Ekkora a Mariano Escobedo tábornok vezette északi⁹⁷ irányból előrenyomuló köztársasági csapatok megkezdték

⁹¹ KLINGER 2013. 293.

⁹² Carl Khevenhüller memoárjában megemlíti, hogy 500 huszár maradt vele Latin-Amerikában, név szerint kiemelve Varjassyt. HAMANN 1989. 188.

⁹³ ÖStA KA Mex. Freiw. Korps Karton 142. Nr 16/189.

⁹⁴ AH SDN Operaciones Militares, años de 1829-1867. XI/481.3/7802. Segundo Libro

⁹⁵ DABBS 1963. 198–216.

⁹⁶ Pawlowszky Edéről bővebben ld.: NAGY 1999. a.; NAGY 1999. b.; NAGY 2000.; VENKOVITS 2014.; VENKOVITS 2018. 205–207.

⁹⁷ Norma Zubirán Escoto vizsgálatai során a mexikói republikánus seregek négy nagy regionális katonai körzetét azonosította, amely alapján a második császárság időszakában a republikánus erők négy nagyobb hadseregbe oszlottak, úgymint: 1. északi (a legjobb minőségű fegyverzettel rendelkezett); 2. nyugati (a legtapasztaltabb tisztek vezették); 3. középső (a legnagyobb veszteségeket szenvedte); 4. keleti (a hátszág némi ipari kapacitása okán a legstabilabb utánpótlással rendelkezett). ZUBIRÁN ESCOTO 2001. 117–118.

a város körbekerítését, mely nem sokkal később már egy egybefüggő ostromgyűrűvé alakult. A védők helyzete napról napra romlani kezdett, egyre inkább pénz, ellátmány és élelem szűkében szenvedtek. Marquez császári tábornok⁹⁸, egy 1200 fős csapat élén március 22-ről 23-ra virradó éjjel, az ostromgyűrű teljes bezárulta előtt (1867. március 24.) még el tudott indulni Mexikóvárosba, hogy onnan erősítést hozzon, azonban később már nem tért vissza.⁹⁹ A császárság helyzetét tovább súlyosbította, hogy a querétarioi eseményekkel párhuzamosan, katonai pozíciói, a Mexikóvárostól délre eső területeken is egyre reménytelenebbé váltak. Porfirio Díaz tábornok csapataival már Puebla városát fenyegette.¹⁰⁰

1867 tavaszára a császári erők mozgástere lényegében már csupán a Veracruz – Puebla – Mexikóváros – Querétaro útvonalra korlátozódott. Ebben a láncolatban kulcsfontosságú volt Puebla birtoklása, ugyanis ez biztosította a szabad utat Veracruz kikötője felé, amelynek vámja az utolsó fontos bevételi forrást, birtoklása pedig a külvilággal való kapcsolattartást biztosította az egyre szorultabb helyzetben lévő császári kormányzat számára. Porfirio Díaz serege Puebla körbekerítésével ezen fontos útvonal „létét” veszélyeztette. Marquez tábornok miután a fővárosba érkezett, kísérletet tett Puebla felmentésére, amely katonai akció azonban sikertelenül végződött, ugyanis mire a császári felmentő csapatok megérkeztek a város közelébe, a település védői már kapituláltak a köztársasági erők előtt, ráadásul az ostromló csapatok elővédei rajtaütöttek a császári felmentő csapatokon, akik nagy veszteségek és nehézségek árán tudtak csupán visszajutni Mexikóvárosba.¹⁰¹

A huszárság főparancsnoka Khevenhüller ezredes naplója alapján Varjassy részt vett Puebla városának 1867 tavaszán tett sikertelen felmentési akciójában. Khevenhüller egy ízben, mint az egyik legelkötelezettebb embereként hivatkozik az aradi születésű huszártisztre, amikor leírja, hogy őt bízta meg azzal, hogy figyelje Tomás O'Horán Escudero (1819–1867) minden lépését, aki korábban Benito Juárez híve volt, majd átállt a franciák és egyben a II. Mexikói Császárság oldalára.¹⁰²

⁹⁸ Rövid életrajzát ld.: GONZÁLEZ MONTESINOS 2000. 339–341.

⁹⁹ CORTI 1929. 784–790.

¹⁰⁰ u. a.

¹⁰¹ u. a.

¹⁰² HAMANN 1989. 207.

Mexikóváros 1867. évi ostroma Varjassy Béla szemszögéből¹⁰³

¹⁰³ A Varjassy Béla élettörténetével és Mexikóváros 1867. évi ostromáról fennmaradt visszaemlékezéseivel kapcsolatos kutatási eredményeimről 2019. március 28-án Mexikóvárosban az Instituto Dr. José María Luis Mora (Instituto Mora) és a Seminario La Ciudad de México: Pasado y presente otorgan la presente által szervezett szemináriumon számoltam be *La toma de la Ciudad de México en 1867 desde el punto de vista de un oficial húngaro, Béla Varjassy* címmel.

Puebla kudarcral végződő felmentési kísérletét követően, Varjassynak sikerült visszajutnia a fővárosba. Mint munkánkban már korábban utaltunk rá, Varjassy két memoárt is írt (*A Kém*¹⁰⁴, *Porfirio Díaz*¹⁰⁵) Mexikóváros 1867-es ostromáról, melynek intenzitását egyenesen az 1899-es Ladsmyth-i csatához¹⁰⁶ hasonlította.¹⁰⁷ Az eseményeket szintén elbeszéli naplójában Varjassy közvetlen parancsnoka, Carl von Khevenhüller,¹⁰⁸ valamint memorájában a chapultepeci császári palota osztrák főkertésze, Wilhelm Knechtel is.¹⁰⁹ Ezeken felül a fővárost ostromló köztársasági sereg főparancsnokának, Porfirio Díaznak is fennmaradt a memoárja.¹¹⁰

Porfirio Díaz csapatai a visszavonuló császáriak nyomában megkezdték a Mexikóváros körüli völgy, a Valle de México megszállását. 1867. április 12-én Guadarrama tábornok Villa de Guadalupe¹¹¹, Leyva tábornok pedig Peñón de los Baños¹¹² foglalta el, másnap pedig megkezdődött a főváros teljes bekerítése és ostroma. A republikánus sereg főhadiszállása kezdetben Villa de Guadalupeben volt, majd május 20-tól Tacubayába helyezték át. Az ostromlók számára óriási előnyt jelentett, hogy Puebla elfoglalásával nagymennyiségű császári tüzérségi hadianyag került a kezükre, melyet sikerült a fővároshoz szállítaniuk. Mexikóvárost egy közel 8000 fős császári sereg védte, míg a republikánusok száma az ostrom végére már megközelítette a 28 ezer főt. A köztársasági csapatok az ostrom első időszakában csupán egyetlen nagyobb támadást intéztek, amelyet a császári erőknek sikerült visszaverniük. Querétaro május közepén történő elestét követően újabb republikánus erőket tudtak a fővároshoz vezényelni. A császáriak ekkor is még számos sikertelen kitörési kísérlettel próbálkoztak, melyek azonban az ellenséges tüzérség ellenállásán rendre elakadtak. Ezen időszakra a védők helyzete erőteljesen romlott, állandó lett a városban az élelemhiány, ami június 8-án és 12-én a polgári lakosság zavargásaihoz vezetett, amelyet a császári csapatoknak végül sikerült elfojtaniuk. A fővárost védő erők főparancsnoka, Marquez tábornok (1820-1913)¹¹³ már egy jó ideje tudott Querétaro elestéről és a császár fogságba eséséről, mely kulcsfontosságú információt azonban huzamosabb ideig sikerrel titkolt el a várost védő csapatai

¹⁰⁴ VARJASSY 1904. 17–18.

¹⁰⁵ VARJASSY 1901. 1–2.

¹⁰⁶ A második búr háború egyik csatája, amely 1899. október 30-án zajlott le. A csatáról részletesebben ld.: VAN HARTESVELDT 2000. 20–23.

¹⁰⁷ VARJASSY 1901. 1–2.

¹⁰⁸ HAMANN 1989.

¹⁰⁹ KNECHTEL 2018.

¹¹⁰ MARÍA CARREÑO 1947. III. k.

¹¹¹ Ma Mexikóváros része.

¹¹² Ma Mexikóváros része.

¹¹³ Életrajzát ld.: GONZÁLEZ MONTESINOS 2000. 339–340.

és a lakosság elől. A császári sereg végül hosszas tárgyalást követően kapitulált és a republikánus erők 1867. június 21-én vérontás nélkül vonultak be Mexikóvárosba.¹¹⁴

Varjassy Béla egyik memoárjában megemlíti, hogy Porfirio Diaz 25 ezer fős jól felfegyverzett seregével érkezett a főváros alá, amelyet Varjassy szerint körülbelül egy 10 ezer fős „mexikói és magyar” – valójában idegen ajkú, ugyanis a főváros védőseregben a magyarok mellett más európai nemzetek fiai is képviseltették magukat – katonákból álló sereg védett. A magyar szemtanú leírja, hogy az ostrom első időszakában minden nap megkíséreltek áttörni Querétaro irányába, azt remélve, hogy eljuthatnak a császárhoz, akiről és akinek helyzetéről állítása szerint semmilyen információval sem rendelkeztek. Ennek okaként azt közli, hogy a republikánus egységek minden olyan császári küldöncöt elfogtak és statáriálisan kivégeztek, akik megpróbálták kijutni az ostromlott városból.¹¹⁵ A kitörési kísérletekkel kapcsolatos állításokat, több szemtanú is megerősíti naplójában, azonban fontos megjegyezni, hogy ezen naplók és memoárok alapján úgy tűnik mégiscsak érkeztek valamilyen hírek a Querétaronál körbekerített császárról és seregéről, azonban ezek az információk elég ellentmondóak voltak.¹¹⁶ Varjassy másik memoárjában lényegében saját magának is ellentmond, mert az abban közöltek szerint már május 28-át követő napokban értsült arról, hogy az uralkodó ekkora már fogásba került.¹¹⁷

A magyar tiszt szemléletesen írja le a város éhezését is, kiemelve, hogy már az ostrom kezdeti szakaszában a lovaknak csupán zöld takarmány és fagallyak jutottak táplálékkul – ezt a városban tartózkodó Wilhelm Knechtel, a chapultepeci császári palota osztrák főkertésze is megerősíti¹¹⁸ – míg az utolsó napokról megjegyzi, hogy ekkora már akkora volt az élelemhiány, hogy a lovak egymás sörényét és farkát rágták le.¹¹⁹

Varjassy leírása alapján az ostromnak a későbbi szakaszában, Mexikóvárost már az ellenség által épített háromszoros sáncárok vette körül, ahonnan a tüzérségi támadások

¹¹⁴ GONZÁLEZ MONTESINOS 2000. 274–282.

¹¹⁵ VARJASSY 1901. 1–2.

¹¹⁶ Wilhelm Knechtel 1867. május 18-i naplóbejegyzésében például azt említette, hogy azon pletyka terjedt el az ostromlott fővárosban, hogy a főkatedrális (Catedral de la Asunción de María de México) tornyából látták érkezni a császárt seregei élén Toluca városának irányából. KNECHTEL 2018. 212.; Carl Khevenhüller, a huszárság főparancsnoka memoárjában azt írta, hogy 1867. május 30-án Riva Palacio és annak öccse arról tájékoztatták, hogy a császár már fogságban van és arra kérték, hogy Porfirio Diaz következő támadásakor nyilvánítson semlegességet és ne folytassa tovább a küzdelmet katonáival, mire válaszában kifejtette, hogy ezen kérést csupán az uralkodó írásos parancsa esetén hajlandó teljesíteni. HAMANN 1989. 210.

¹¹⁷ VARJASSY 1904. 17.

¹¹⁸ KNECHTEL 2018. 212.

¹¹⁹ VARJASSY 1901. 1–2.

zajlottak.¹²⁰ A visszaemlékezésnek ezen a pontján érezhető leginkább a pontatlanság, mivel azt olvashatjuk, hogy 1867. június 19-én, 20-án, 21-én és 22-én is megpróbálkoztak a császári erők a városból való kitörésekkel. Ez az információ minden kétséget kizáróan téves, ugyanis Mexikóváros 1867. június 21-én kapitulált a republikánus seregek előtt.¹²¹

A visszaemlékezés az ostrom végóráinak ismertetését „az emlékezetes nap délutánján” – június 20. – kezdi, amikor is öt óra tájban egy republikánus tiszt a város nyugati bástyájához érkezett, fehér zászlóval és azon hírrel, hogy Porfirio Diaz Khevenhüller ezredest tárgyalásra hívja. A „vörös huszárok” főparancsnoka, elfogadva az ajánlatot, Bertrand báróval kilovagolt az ostromló köztársasági seregek főhadiszállására, Mexikóváros főparancsnokának Marquez tábornoknak („kiben már elveszett bizalmunk” olvashatjuk Varjassynál) a tudta nélkül. A magyar tiszt jónéhány bajtársával egy ún. Long Tom ágyú¹²² mellől követte végig Porfirio Diaz és Khevenhüller tárgyalását. A tárgyalódelegáció egy óra elteltével tért vissza Mexikóvárosba, amikor is Khevenhüller minden európai katonát magához hivatott. A huszárság teljesítve a parancsot a Plateros utcán (calle Plateros) keresztül az ezredes szállásához vágatott. Itt Khevenhüller „könnyes szemmel, remegő hangon” bajtársai tudára adta, hogy a császárt már egy nappal korábban, június 19-án kivégezték.¹²³ Khevenhüller naplójában némileg eltérően közli a történetet: miután június 19-án öt órakor felhúzták a fehér zászlót, tiszthelyetteseivel és az embereivel lassan végig lovagoltak a San José Real és a Plateroson utcákon keresztül egészen a főtéren (Zócalo, Khevenhüller egy korabeli elnevezéssel illeti: Plaza de las Armas) található palotáig, ahol már óriási tömeg várta őket, s az emberek zsebkendőiket és kalapjaikat lengetve hatalmas éljenzésbe tört ki. Itt a császári sereg tagjainak fegyvereit összegyűjtötték és elzárták, amiknek az őrzésére a huszárság főparancsnoka őrséget rendelt.¹²⁴

A huszárság a következő éjszakát a kijelölt szálláshelyén, a császári palotában töltötte. Itt érte őket a város okkupációja, amelynek a kezdetét a magyar tiszt hajnali öt órára teszi, amikor is a republikánus csapatok a katedrális harangzúgása közben bevonultak a városba.¹²⁵

¹²⁰ Ugyanez az adat szerepel Khevenhüller ezredes visszaemlékezésében és Knechtel naplójában is. HAMANN 1989. 207., KNECHTEL 2018. 211.

¹²¹ VARJASSY 1901. 1–2.

¹²² A 19. és a 20. század során több nehéztüzérségi löveg is viselte a Long Tom elnevezést. Ezek közül az egyik legismertebb az 1870-es évektől gyártott francia 155 mm-es Creusot Long Tom modell, mely a búr háborúban történő alkalmazása folytán híresült el. Az ezt megelőző időszakban több amerikai nehéztüzérségi löveg is Long Tom nevet kapta. A Varjassy által említett löveg egy az USA-ban készült modell lehetett, de az sem kizárt, hogy az egykori szemtanú, aki a második búr háború idején adta közre fent idézett memoárját, a saját korát visszavetítve tévesen emlékezett vissza az ágyú típusára.

¹²³ VARJASSY 1901. 1–2.

¹²⁴ HAMANN 1989. 215–216.

¹²⁵ VARJASSY 1901. 1–2.

Porfirio Diaz katonáival a császári palotához sietett, melynek a bejáratához ágyúkat szegeztek. Varjassy elmondása szerint a mexikói tábornok, lováról leszállva egyedül gyalogolt a palota főbejáratához és kardja markolatával bezörgetett azon. Erre Khevenhüller ezredes lépett ki az épületből, akivel Porfirio Diaz kezét fogott és a mexikói tiszt, Csizmadia József¹²⁶ holléte felől érdeklődött. Mint írja Csizmadiát nagy szívességgel fogadta Diaz tábornok és karon fogva őt elvitte magával. Ezt követően a köztársasági csapatok a palotában tartózkodó császári állományt lefegyverezték, csupán a tisztok tarthatták meg szablyaikat, kardjaikat.¹²⁷ Ettől eltérő időpontot jelöl meg Khevenhüller huszárfőparancsnok naplója, amely szerint a republikánus csapatok délelőtt 10 órakor kezdték meg a bevonulást a fővárosba, amelyet követően egy ezer fős különítmény a palotához sietett és a volt császári csapatok tagjai átadták felszerelésüket és fegyvereiket (nem említi, hogy a várost ostromló republikánus tábornok jelen lett volna), majd a huszárság főparancsnoka a szállására ment, ahonnan a délután folyamán Porfirio Díaz magához rendelte.¹²⁸

Varjassy másik memoárjának (*A kém*) az eseményei 1867. május 28-án veszi kezdetét, a helyszín pedig a mexikóvárosi Fulcheri¹²⁹ vendéglő. Varjassy elbeszélése szerint egy német fényképész a feleségével asztalához ült és azt közölte vele, hogy hírt hoztak a számára: másnap egy Querétaro városából érkező magyar honfitársa fogja felkeresni, aki fontos információkat kíván megosztani vele. Varjassy, mint írja, miután elhagyta a kávéházat nem foglalkozott az esettel, hanem Hompesch főhadnaggyal¹³⁰ és Kurzbauer ezredessel¹³¹ egy játékbarlangot látogattak meg,¹³² majd másnap a hajnali órákban egy Villa de Guadalupe irányába történő sikertelen kitörési kísérletet követően tért vissza a szállására a St. Augustin szállóba, ahol

¹²⁶ Porfirio Díaz korábban a háború során egy ízben a császáriak fogságába esett. A republikánus tábornokot a mexikói osztrák önkéntes hadtest pueblai főhadiszállásán tartották fogva, őrzésével pedig egy magyar tiszt, Csizmadia József volt megbízva, aki rendkívül emberségesen bánt az ellenség főtisztjével, szemben az osztrák egység főparancsnokával, Thun tábornokkal. Amikor Porfirio Diaznak szeptember 20-án sikerült megszöknie, két levelet hagyott hátra, az egyiket Thunhoz címezve, amelyben szemrehányást tett neki rossz modora miatt, a másikat pedig Csizmadia számára, amelyben megköszönte a magyar tiszt udvariasságát. RATA – GALEANA DE VALADÉS 2008. 117.; Egy magyar újságíró, Zombory István 1910-ben személyesen is találkozott Porfirio Díazzal, aki ekkor már jó ideje Mexikó elnöke volt. Zombory szerint miután az elnök megtudta a nemzetiségét az első kérdése a következő volt: „Nem ismerem-e egy Csizmadia nevű volt katonatisztet? Él-e még? Milyenek a körülményei? stb. s hogy őt értesítem, ha megtudtam valamit. Sajnos nem sikerült, bár váltig kerestem.” ZOMBORY 1915. 114–116.; Csizmadia József sorsáról Varjassy Béla *Porfirio Diaz* című visszaemlékezéséből értesülünk, amikor is a következőket közli: „Csizmadia József visszatért, s 1869-ben a Sándor-utcai palota karzatán örült meg és nemsokára meghalt”. VARJASSY 1901. 2.

¹²⁷ VARJASSY 1901. 1–2.

¹²⁸ HAMANN 1989. 217.

¹²⁹ Az étterem a 19. század végén még működött. CEBALLOS 2006. 123–124.

¹³⁰ Graf Heinrich Hompesch. ÖStA KA Mex. Freiw. Korps Karton 165. Nr 39/143.

¹³¹ Maximilian Kurzbauer. ÖStA KA Mex. Freiw. Korps Karton 147. Nr 21/61.

¹³² VARJASSY 1904. 17.

fáradtan nyugovóra tért. Pihenése nem tartott sokáig, ugyanis tisztii szolgája „Argyelán”¹³³ kisvártatva azzal ébresztette őt, hogy egy mexikói férfi beszélni szeretne vele. Az idegen belépett a szobába és ismerőseként köszöntötte Varjassyt, akit még jobban meglepett, hogy ez anyanyelvén, magyarul történt. A két férfi között az alábbi párbeszéd kezdődött:

„Nem ismer, kapitány ur?

— Istenemre nem! És mégis úgy tetszik, mintha arcza ...

— Kutasson csak jól emlékében,

— szólt közelebb lépve ágyamhoz.

— Nem emlékezem. Mit kíván? Beszéljen! Ezután letette sombreroját és így folytatá:

— Én az ön szakaszában szolgáltam Olaszországban, a magyar légióban. Emlékszik ama kis, de csinos attackra, melyet 1862 június 29-én intéztünk egy lovas brigand csapatra s ama epizódra, a mi ez alatt velem és Bánffy Albert báró¹³⁴ bajtárssal történt? Nevem Kálmán Ernő¹³⁵, Aradon születtem, atyám 49 után emigrált, Kaliforniában halt meg, a hol anyámat felkerestem”.¹³⁶ A párbeszéd szerint Kálmán a republikánus sereg tisztje és Ramón Corona tábornok¹³⁷ hadsegédje volt. A titokzatos magyar elmesélte, hogy egyenesen Querétaro városából érkezett, és hogy ott Pawlowszky Ede huszárjaitól tudta meg, hogy Varjassy a fővárosban tartózkodik.¹³⁸

„Kálmán Ernő” részletesen elbeszélte a magyar tisztnek a Querétaróban történeteket és hogy Habsburg Miksa császár 1867. május 15-én fogságba került. Állítása alapján Felix Salm-Salm császári főhadsegéd feleségének, Agnes Salm-Salm közbenjárásnak köszönhetően személyesen beszélt is az uralkodóval.¹³⁹

¹³³ Minden bizonnyal Argyelán Árkád. Tardy 1990. 148.; Katonai törzslapját ld.: ÖStA KA Mex. Freiw. Korps Karton 158. Nr 32/107.

¹³⁴ Talán azonos a tordai születésű báró Bánffy Zoltánnal, aki 1861 októberétől 1862 szeptemberéig szolgált az olaszországi Magyar Légióban. LUKÁCS 1986. 244.

¹³⁵ Kálmán vezetéknévvel csupán két személy (Kálmán József és Kálmán Márton) szerepel az olaszországi Magyar Légió listáján, de egyikük sem aradi születésű. LUKÁCS 1986. 314.

¹³⁶ VARJASSY 1904. 17.

¹³⁷ Ramón Corona (1837-1889). A republikánus sereg tábornoka. Rövid életrajzát ld.: GONZÁLEZ MONTESINOS 2000. 334.

¹³⁸ VARJASSY 1904. 17.

¹³⁹ Az amerikai Agnes Salm-Salm, a poroszországi születésű Felix Salm-Salm herceg (a déliek oldalán részt vett az amerikai polgárháborúban, a konföderációs seregek vereségét követően Mexikóba távozott, ahol 1867-ben Miksa császár hadsegéde lett) felesége volt, aki férjével érkezett Mexikóba. Agnes Salm-Salm kiadta memoárját, melyben leírja az 1867-es esztendő történéseit. Ezek alapján a Mexikóváros és Querétaro városának ostromai

A memoár szerint a titokzatos magyar ekkor egy merész tervvel állt elő, mégpedig azzal, hogy Varjassy szedje össze a városban állomásozó huszárságot, segít nekik megszökni, elkíséri őket Tacubayába, ahol Porfirio Díaz már várja őket, aki egy republikánus lovasezredest kíván melléjük adni, hogy kiszabadítsák a császárt querétaroi fogságából. Varjassy erre a következő választ adta: „Kedves barátom, — szóltam — hiszem a lesújtó hirt. Köszönöm bizalmát, de nem tehetem meg azt, a mit ön kíván. Lehetetlen! Hallgasson meg. Én hiszek az esetleges sikerben, s szívesen feláldozom magam a derék hercegért, ki oly igazán szereti a magyart! De hát az én századom már csak 45 emberből” áll, majd közölte, hogy az esetet jelentenie kel a feletteseinek.¹⁴⁰ Kálmán erre „könyörögni kezdett”, hogy senkinek se szóljon erről, mivel attól félt, hogy a város főparancsnokának, Márqueznek, a „hóhérnak” a fogságába kerül. Varjassy ekkor igyekezett megnyugtatni, hogy csupán közvetlen felettesét, Khevenhüller ezredest értesíti, aki megbízható és jó barátja.¹⁴¹ „Kálmán” rosszat sejtett és közölte Varjassyval ha nem cseleksznek időben, Miksa császárt ki fogják végezni.¹⁴²

Varjassy – elmondása szerint – ekkor az Alameidára¹⁴³ vágatott, ahol a katonazenekar az ostrom idején is minden nap zenélt.¹⁴⁴ Itt találta a vörös huszárok főparancsnokát, Khevenhüllert, Zichy Ödön¹⁴⁵, Kulmer István¹⁴⁶ és Stanislaus Wodiczky¹⁴⁷ tisztek társaságában. Varjassy ekkor félrehívta feljebbvalóját és előadta neki a történeteket, aki erre kinevette és a felsorolt tiszteket is beavatta a történetbe, megmutatva Varjassynak az *El Diario del Imperio*¹⁴⁸ aznapi számát, amely a császári csapatok győzelméről és Mexikóváros felé történő közeledéséről adott hírt.¹⁴⁹ Khevenhüller erre Márquez tábornokhoz sietett, aki elfogatta

idején Tacubaya városából Querétaroba ment, ahonnan két ízben San Luis Potosiban felkereste a köztársasági kormányzat fejét, Benito Juárezt is, hogy az uralkodó és a férje számára szabadon bocsájtást kérjen. Querétaro városában többször is bebocsájtást nyert a fogva tartott uralkodóhoz és főtisztjeihez. Memoárjában azt állítja, hogy szökési terv is felmerült Miksa császárnak és a férjének a kiszabadítására, mely végül nem valósult meg. A visszaemlékezésben nem történik utalás arra vonatkozóan, hogy a köztársasági sereg európai vagy magyar származású tisztjével találkozott volna. SALM-SALM 1868. II. k. 3–88.; SALM-SALM 1877. 186–216.

¹⁴⁰ VARJASSY 1904. 17.

¹⁴¹ Fentebb már utaltunk rá, hogy Carl Khevenhüller ezredes, Varjassy Bélát az egyik legmegbízhatóbb embereként említi naplójában.

¹⁴² VARJASSY 1904. 17.

¹⁴³ Mexikóváros egyik nagy kiterjedésű központi parkja.

¹⁴⁴ William Knechtel a capultepeci császári palota kertésze is tesz erről említést naplójában. KNECHTEL 2018. 206.

¹⁴⁵ TARDY 1990. 170., ÖStA KA Mex. Freiw. Korps Karton 158. Nr 32/178.

¹⁴⁶ TARDY 1990. 158.; ÖStA KA Mex. Freiw. Korps Karton 142. Nr 16/65.

¹⁴⁷ Grf. Stanislaus Wodiczky. ÖStA KA Mex. Freiw. Korps Karton 148. Nr 22/9.

¹⁴⁸ A II. Mexikói Császárság hadügyi lapja. Bővebben ld. CURIEL – CASTOR – CELIS DE LA CRUZ 2003. 114–115.

¹⁴⁹ Megvizsgálva az *El Diario del Imperio* 1867 májusi és júniusi számait (június 19. keltezésű az utolsó kiadott példány) valóban megfigyelhető a félretájékoztató az adott időszakra vonatkozóan. A június 3-i számban Mexikóváros körüli felmentőseregekről írnak, Querétaro 1867. május 15-i elestét és az uralkodó fogságba esését követően, a június 4-i számban Miksa császár nevében intéztek toborzási felhívást a mexikói fiatalokhoz, míg a június 6-i és 10-i lapszámokban május 28-i keltezéssel a querétaroi harcokról írnak. *El Diario del Imperio*, Tomo.

a titokzatos magyar férfit. Varjassyt állítása szerint nagyon megviselték a történetek, ám később megnyugtatta az a tény, hogy időről időre értesítéseket kapott „Kálmán Ernő” hogylétéről, mígnem június 10-én egy császári tiszt érkezett a Plateros utcán (Calle Plateros) lévő Café de la Concordiá-ba¹⁵⁰ és közölte az ott tartózkodó Varjassyval, hogy „Kálmánt” ki fogják végezni. „Megrendítő volt e hír mindannyiunkra. Én eszméletemet vesztettem. Átszállítottak lakásomra, hol kitűnő barátom, Saalhausen báró (egykori 48-as honvédkapitány)¹⁵¹, századom főhadnagya ápolta bajtársi hűséggel és szeretettel”.¹⁵²

A visszaemlékezés szerint a császári palotában összegyűlt császári tisztiek a június 21-i lefegyverzésüket követően elhagyhatták az épületet. Varjassy ekkor visszatért a korábbi szállására és összekészítette a poggyászait egy esetleges gyors hazaindulás reményében, majd a szállásához közeli fürdőbe sietett. Amikor belépett az épületébe – mint írja – ott az általa halottnak hitt „Kálmánnal” találkozott, akit, mint utólag kiderült nem végezték ki (Varjassy szerint egy másik személyt végeztek ki helyette), és aki –Varjassy állítása alapján – a történet ellenére nem neheztelt a császári magyar huszárra, sőt karon fogta és elvitte magával a Hotel de France-ba és bemutatta a felettesének Ramón Corona Mendeznek. A történet a mexikói tábornokkal való találkozással záródik, aki állítólag a következőket mondta: „Ön csaknem föbelövette Kálmánt, az én kedves Ungaro¹⁵³-mat, segédisztemet, — szólt hozzám kemény, szaggatott hangon a tábornok. És azután jobb kezét egész súlyával vállamra téve, mintha csak le akart volna gyűrti, így folytatta: Szerencséjére, sennor, hogy így történt, hogy nem lőtték föbe és szerencsésen megmenekült, mert én, — én megboszultam volna”.¹⁵⁴

5. Num. 726. (3 de Junio de 1867.); Num. 727. (4 de Junio de 1867.) 1.; Num. 729. (6 de Junio de 1867.) 1.; Num. 732. (10 de Junio de 1867.) 2.

¹⁵⁰ A 19. század végén még működött a Café la Concordia az akkori Plateros és San José del Real utcák sarkán (ma az Av. Francisco I. Madero és az Isabela la Católica utcák sarka) szemben a San Felipe Neri La Profesa templommal. CEBALLOS 2006. 39.

¹⁵¹ Báró Sahlhausen Lipót cs. kir. vezérőrnagy fia, a tanulmányait a bécsi Tereziánumban végezte. 1848 nyarán az Abaúj megyei nemzetőrség kassai 1. honvédszázlójához csatlakozott, ahol hadnaggyá nevezték ki. Másfél hónapnyi szolgálatot követően már a hadügyminisztériumban találjuk, ahol, mint fogalmazó működött. Nem telt el két hónap és az ifjú Sahlhausen a hadi események sodrába került, ugyanis 1848. október 19-én hadnagyi kinevezést nyert a 42. honvédszázlójához, amelynek kötelékében végigküzdötte a téli, illetve a tavaszi hadjáratot is. 1849-ben a nyári hadjárat során a fiatal tiszt már főhadnagyként szolgált a III. hadtestnél. A szabadságharc bukását követően, 1849. október 16-án önként lépett be az 1. vadászszázadhoz, ahol előbb hadnagyként, majd 1851-től főhadnagyként volt az állomány tagja 1852-ig, amikor is századosként az 1. huszárezredhez helyezték át, ahonnan 1854-ben kilépett. 1890-ben Kassán élt, az Abaúj megyei Honvédegylet tagja. 1894. április 30-án Kassán hunyt el. BONA 1999. III. k. 78–79.; Kibővített életrajzát ld.: Ld. BONA GÁBOR: *Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara*, javított és bővített online változat:

<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/>

(Utolsó megtekintés: 2021. május 30.)

¹⁵² VARJASSY 1904. 18.

¹⁵³ Helyesen: húngaro.

¹⁵⁴ VARJASSY 1904. 18.

A Varjassy Béla által papírra vetett utóbbi történettel kapcsolatosan számos kérdés felmerült a kutatás során: 1. Egyáltalán kit is takar „Kálmán Ernő” személye? 2. Mennyiben tekinthetőek hitelesnek az általa előadottak és a történetben leírtak? 3. Porifiro Díaz tényleg egy huszáralakulatot akart küldeni a császár kiszabadítására?

Általánosságban megállapítható, hogy a Varjassy Béla által megemlített bajtársak mind létező hiteles személyek voltak, akik akkoriban bizonyíthatóan Mexikóban tartózkodtak, továbbá a történetben megemlített helyszínek is pontosnak tűnnek. Sem levéltári kutatásaink során, sem pedig a szakirodalmak és kiadott forrásgyűjteményekben a történetet hitelességét cáfoló vagy teljesen megerősítő adatokat eddig nem találtunk.

„A Kém” személyét illető vizsgálataink az alábbi eredményeket hozták: Mint arra egy fenti lábjegyzetben már utaltunk, „Kálmán Ernő” nevű személy nem szerepel az olaszországi Magyar Légión anyakönyvi listáján, ez azonban nem zárja ki teljesen azt az eshetőséget, hogy ténylegesen ne is szolgálhatott volna ott ilyen nevű személy.¹⁵⁵ Kutatásaink során találtunk rá egy 1880-as években íródott nekrológra, amely alapján azt feltételezzük, hogy a titokzatos egyén valójában Tichy Kálmán László lehetett. A mexikói republikánus sereg egyik magyar tisztje, az amerikai polgárháborúban is részt vett Zákány (Csala) István¹⁵⁶ – aki a háborút követően mexikói tábornoki rangot nyert és a későbbiek során Mexikóban gyilkosság áldozata lett –, 1882-ben a következő sorokat küldte Magyarországra: „(Magyar ember halála Mexikóban) Estevan Zákány, Fuerteban (Mexiko) élő hazánkfia a következő levelet intézte az amerikai Egyesült-Államok budapesti konzulához: »Sinaloa állam (Mexiko) Chino nevű faluban nemrég egy magyar ember Tichy Kálmán László halt meg, mint az Egyesült-Államok polgára. Tichy 1864/65-ben Canby tábornok¹⁵⁷ alatt, mint tiszt, az Egyesült Államok hadseregében állt szolgálatban és mint ilyen több expedícióban vett részt, különösen azokban, melyek 1864-ben Baton Rouge ellen Louisiánába indítottak. 1865. december havában Tichy Corona, tábornok, ki a francia és a császári seregek ellen küzdő köztársasági hadsereg egy részének parancsnoka volt, Mexikóba hivatott. Itt Corona tábornok oldalánál szolgált és ott volt mikor Miksa császár Queretaróban magát megadta Porfirio Diaz tábornak őt küldte a városba, hogy az osztrákokat Khevenhüller tábornok [valójában ezredes – a szerző] alatt, Queretará megadásáról értesitse. Tichy azonban fogságba került és Leonardo Marguera [helyesen:

¹⁵⁵ Az olaszországi Magyar Légión anyakönyvei nem teljes egészében maradtak fent. Erről bővebben ld.: LUKÁCS 1986. 225–231.

¹⁵⁶ Zákány Csala István életéről bővebben ld.: SZENTE-VARGA 2019.; TORBÁGYI 2004. 261.

¹⁵⁷ Edward Canby (1817–1873)

Marquez – a szerző] tábornok parancsára halálra ítéltetett. Mielőtt azonban az ítéletet végrehajthatták volna, Marguera tábornok kénytelen volt a várost gyorsan elhagyni, mely várost azután Khevenhüller tábornok [valójában ezredes – a szerző] Porfirio Diaznak adta át. Tichy később visszavonult a magánéletbe, végre Sinaloa állam Chino falujában húzta meg magát, ahol nemrég meghalt.« Tichy családja Budapesten lakik, miután azonban a levél írója a család címét közelebről nem ismeri, az Egyesült-Államok helybeli konzulátusát kérte fel, hogy az elhunyt Tichynek hátra hagyott levelét a családnak kézbesítse.”¹⁵⁸

Tichy Kálmán László Mexikóban történő tartózkodásának tényét megerősítik a mexikói állami levéltárban (Archivo General de la Nación) őrzött dokumentumok is, melyek arról nyújtanak információt, hogy az 1870-es években több utazást is tett Mexikó és az Amerikai Egyesült Államok között.¹⁵⁹ A Varjassy által közölt történetben megjelenő állítást, miszerint Porfirio Díaz a császár szökését kívánta elősegíteni a császári huszárság bevonásával, eléggé valótlannak tűnik, összevetve Porfirio Díaz közlésével, melyben a későbbi mexikói elnök azt állítja, hogy miután Khevenhüller Mexikóvárosban értesült Querétaro elestéről és az uralkodó fogságba eséséről, kapcsolatba lépett vele és főtisztjei és csapatai számára Veracruzban keresztül szabad eltávozást kért a latin-amerikai országból, hogy Ausztriába hajózzon, mivel úgy vélte, hogy a császár fogságba esésével az osztrák sereg maradékainak ellenállása már többet ártana az uralkodónak, mint használna. A mexikói tábornok állítása szerint a szabad elvonulást az esetben teljesítette volna Khevenhüller és emberei számára, ha az csapataival kitör a városból és fegyvereit, felszereléseit és lovait átadja a számára. Khevenhüller erre azt a választ adta, hogy a mexikói tábornok lehetetlen feladatot kér tőle, de jelezte felé, amennyiben csapataival betör a városba, az esetben katonáival bezárkózik a Nemzeti Palotába (Palacio Nacional) és harc nélkül fehér zászlóval megadja magát a csapatai előtt.¹⁶⁰

¹⁵⁸ *Pesti Hirlap*, 4. évf. 300. sz. (1882. október 31.) 10.; *Fővárosi Lapok*, 19. évf. 250. sz. 1882. október 31. 1557.; *Nemzet*, 1. évf. 61. sz. (1882. október 31.) 6.

¹⁵⁹ AGNM, México Independiente, Gobernación y Relaciones Exteriores, Movimiento Marítimo, Vol. 94/54816/39/ Exp. 39.; u. o. México Independiente, Gobernación y Relaciones Exteriores, Movimiento Marítimo, Vol. 100/54822/33/ Exp. 33.

¹⁶⁰ CARREÑO 1947. III. k. 57–58.

Hazatérés a tengerentúlról

Puebla, Querétaro és Mexikóváros ostromait követően a császári erők közül a Veracruz kikötővárosában állomásozó csapatok kapituláltak legutolsóként a köztársaságiak előtt, 1867. június 29-én. A *Mexikanische Österreichische Freiwilligenkorps* feloszlata után Mexikóban maradt 2081 osztrák állampolgár közül – a dezertőröket és a leszerelt személyeket nem számítva – mintegy 1900 fő élte túl a háború befejező szakaszát. Közülük voltak, akik Mexikóban maradtak, de a legtöbben a hazatérés mellett döntöttek. A hazaszállítás

lebonyolítására nem sok hajó állt rendelkezésre. A Mexikói-öbölben a Transatlantique társaság két hajója, a Panama és a Florida – melyek a kiszállításokban is részt vettek – tartózkodott, valamint az ekkoriban Gustav von Gröller korvettkapitány parancsnoksága alatt álló SMS Kaiserin Elisabeth osztrák hadigőzös. Az evakuálásból a legnagyobb terhet az osztrák hadihajó vállalta. A hazatérők egy részének a kereskedelmi hajók valamelyikén sikerült közvetlenül Franciaországba hajózniuk, azonban a legtöbben az Amerikai Egyesült Államok érintésével (New Orleans és Mobile) – őket több hullámban az SMS Elisabeth szállította az USA-ba – kisebb csoportokban tértek vissza az óhazába.¹⁶¹

Varjassy Béla memoárja alapján az utóbbi csoportba tartozott, ugyanis Vera Cruzon és New-Orleanson keresztül hagyta el az amerikai kontinenst: „Nyolc nap múlva a huszárezred erősen redukált létszámú maradványa Vera-Cruzba ért, s ott a Gröller osztrák sorhajókapitány parancsnoksága alatt álló Elisabeth hadihajóra szálltunk, a mely minket New-Orleansba vitt. Ott partraszálltunk.”¹⁶²

A hazatérők angol, francia és német kikötőkbe érkeztek, ahonnan egyénileg szervezeten, különféle útvonalakon tértek vissza szülőföldjükre, immáron már az Osztrák-Magyar Monarchiába.¹⁶³ Varjassy Béla, Berger Vilmosnak (a híres sajtócézár, Pulitzer József nagybátyja)¹⁶⁴ a parancsnoksága alatt álló 200 fős egységgel 1867 szeptemberében érkezett meg az Észak-németországi (ma Bremerhaven része) Geestemünde kikötőjébe, melyről Bergernek egy a *Pesti Napló* számára küldött sürgönyéből értsülünk, melyben külön ott szerepel Varjassy (tévesen „Varjasli kapitány”-nak írva) neve is megemlítve.¹⁶⁵

1868-ban egy kedves hír jelent meg a hazai lapokban, melyben arról számoltak be, hogy Varjassy Béla „volt mexikói császári kapitány az állatkertnek¹⁶⁶ egy szép hangyászt

¹⁶¹ Az 1867 nyarán és őszén történő hazaszállításokról bővebben ld: KLINGER 2013. 358-368.

¹⁶² VARJASSY 1901. 2.

¹⁶³ KLINGER 2013. 358–368.

¹⁶⁴ Bővebben ld. CSILLAG 2000. 168.

¹⁶⁵ *Pesti Napló*, 18. évf. 210. sz. (1867. szeptember 12.) 3.; Közli még: *Magyar Polgár*, 1. évf. 52. sz. (1867. szeptember 18.) 213.; A *Budapesti Közlönyben* 1867 augusztusában közzé tett „Nevenkinti létszáma a volt austriai önkéntes hadtest Mexicóból visszatérő egyéneinek” című listán, Varjassy Béla neve is ott szerepel, azonban ekkor még valójában nem érkezett haza szülőföldjére. Ezen lista megbízhatósága nagy mértékben megkérdőjelezhető, tudományos igényű felhasználása kerülendő, ugyanis ezen olyan személyek nevei is nagy számban szerepelnek, akik valójában soha – mint például Jajczay József, aki Mexikóban maradt, majd pár évvel később a Hawaiian Royal Household Troops kiképző kapitányaként szolgált – vagy csak jóval Miksa császár halálát követően tértek vissza Európába. *Budapesti Közlöny*, 1. évf. 137. sz. (1867. augusztus 27.) 1524.; Jajczay József élettörténetét ld.: BOBAY 2014.

¹⁶⁶ Fővárosi Állat- és Növénykert.

ajándékozott, melyet Mexikóból hozott magával. Igen szép és szelíd állat.”¹⁶⁷ A Mexikót megjárt magyar huszártiszt 1869 őszén még minden bizonnyal Aradon tartózkodott,¹⁶⁸ azonban a *Békés* újság szerint a következő esztendőben ismét elhagyta Magyarországot: „Varjasi azelőtt magyar huszárkapitány volt, a mexikói katasztrófa után pedig Aradon időzött. Az említett kapitány mexikói hős tetteiről sokat beszéltek maga idején a lapok, az első érdemrendet maga Miksa császár tűzte mellére Puebla ostroma után¹⁶⁹. A kapitánnyal egy fekete szolga is jött haza Mexikóból, ki urát sehol és semmi áron nem akarván elhagyni, most is vele ment küzdeni a poroszok ellen.”¹⁷⁰

Varjassy, mint francia önkéntes az 1870-71-es francia- porosz háborúban

Az 1870–71-es francia-porosz háború hozta el III. Napóleon hosszas uralkodásának és a II. Császárságnak a bukását Franciaországban, mely egyben komoly társadalmi feszültségek felszínre törését is eredményezte. A két ország közötti háború már hosszú ideje érlelődött, végül azonban a francia csapatok támadásával vette kezdetét 1870 júliusában, amely a Német Császárság Párizsban történő kikiáltásával és Franciaország totális katonai vereségével ért véget. A háborúban nemcsak Poroszország, hanem az akkoriban még független délnémet államok (Baden, Bajorország és Württemberg) is részt vettek Franciaország ellen. A francia hadseregnek a hadüzenet révén kialakult kezdeti előnye hamar szertefoszlott az ellenséges

¹⁶⁷ *Nefelejts*, 10. évf. 17. sz. (1868. április 25.) 203.; Közli még: *Vasárnapi Újság*, 15. évf. 17. sz. (1868. április 26.) 204.; *Pesti Napló*, 19. évf. 93. sz. (1868. április 22.) 3.; *Magyarország és a Nagyvilág*, 4. évf. 17. sz. (1868. április 26.) 203.

¹⁶⁸ *Vadász- és Versenylap*, 13. évf. 30. sz. (1869. október 30.) 1.

¹⁶⁹ Ezen állítás téves, ugyanis Puebla két nagy francia ostromára az osztrák önkéntes sereg kikerkezése előtt 1862-ben és 1863-ban került sor. Varjassy Béla 1867-ben azon sikertelen katonai akcióban valóban részt vett, amelynek célja a Porfirio Díaz vezette köztársasági erők által körülzárt Puebla felmentése volt, azonban ekkor Miksa császár már Querétáron tartózkodott, ahol később fogságba került és kivégezték, míg Varjassy Béla Mexikóváros védelmében vett részt.

¹⁷⁰ *Békés*, 2. évf. 32. sz. (1870. augusztus 7.) 4.

csapatok gyors mozgósítása miatt, akik már a katonai konfliktus kezdeti szakaszában átvették a kezdeményezést, visszaszorították a francia csapatokat, sőt igen hamar betörték Franciaország területére. Ennek következtében Mac Mahon francia tábornok seregével Metz erődjébe szorult. III. Napóleon maga indult a felmentő seregek élén a város felszabadítására, azonban a hadművelet csúfos kudarcot vallott, ugyanis 1870. szeptember 2-án Sedan városánál a német csapatok megsemmisítő vereséget mértek a francia erőkre, olyannyira, hogy maga a császár is fogságba esett és lemondott hatalmáról. Az események hatására Párizsban hatalmi válság alakult ki és végül a Louis Trochu tábornok vezette Nemzeti Védelem Kormányja vette át az ország irányítását, amely a poroszok elleni katonai hadműveletek folytatása mellett döntött. Erre a porosz csapatok körbekerítették a francia fővárost, amely 1871 januárjában végül kapitulálni kényszerült.¹⁷¹

A fegyverszünet aláírására 1871. január 28-án került sor, a két ország közötti békeszerződés ratifikálása 1871. május 10-én Frankfurtban történt, amelynek értelmében Franciaországnak át kellett adnia Elzász-Lotaringiát Poroszország részére, ezen felül 5 milliárd francia frank hadisarc megfizetésére is kötelezték. Az 1871 februárban megtartott nemzetgyűlési választásokon a monarchista és mérsékelt republikánus erők győzedelmeskedtek, a köztársasági elnök Adolphe Thiers lett, a nemzetgyűlés pedig Bordeauxban ült össze.¹⁷²

A francia fővárosban újabb politikai feszültségek és zavargások törtek ki. A Párizsban működő Trochu kormány elrendelte a Nemzeti Gárda 250 ezer fős létszámának felfegyverzését, a mérsékelt köztársaságiakból álló kormányzat azonban óriási hibát követett el és szociális érzéketlenségének tanújelét adta azzal, hogy megtagadta a nevezett katonai egység zsoldjának folyósítását és elrendelte a váltók és a bérleti díjak azonnali kifizetését. Ennek a folyamatoként a Nemzeti Gárda Központi Bizottsága átvette a hatalmat és március 18-án kikiáltották a Párizsi Kommünt, amit csupán 1871. május 28-án sikerült levernie a porosz sereg támogatását élvező francia kormánycsapatoknak.¹⁷³

Diószegi István 1965-ben adta közre *Ausztria-Magyarország és a francia-porosz háború 1870-1871* című munkáját, melyben a szerző bécsi levéltári források alapján az Osztrák-Magyar Monarchiának az 1870–71-es francia-porosz háborúval kapcsolatosan tett külpolitikai

¹⁷¹ DUBY 2007. 111–133.

¹⁷² u. a.

¹⁷³ u. a.

törekvéseit és diplomáciai erőfeszítéseit mutatja be.¹⁷⁴ A diplomáciatörténeti megközelítésen felül – főként ideológiai okokból – a rendszerváltást megelőzően elsősorban a párizsi kommunárdok soraiban harcoló magyarországi résztvevők szerepvállalása került még feltárássra Magyarországon a témát illetően.¹⁷⁵ Ezek mellett kevésbé ismert az a történet, hogy akadtak olyan magyar önkéntesek, akik az 1870–71-es katonai hadműveletek idején a francia szabadcsapatokban (franc-tireurs) szolgáltak. Jelenlegi ismereteink szerint ezen téma részletesebb feltárássra még várat magára. A francia szabadcsapatokhoz beállt magyarokról csupán elenyésző elszórt adatokkal rendelkezünk. Annyi bizonyos, hogy ebbe a csoportba tartozhatott, a Párizsi Kommün egyik legismertebb magyarországi születésű résztvevője, Györök Leó is, aki Bajomi Lázár Endre adatai alapján 1870. szeptember 17-én állt be a francia önkéntesek sorába.¹⁷⁶ Kóhn Dávid szerint a gyulai születésű Vresicz Ferenc – aki korábban Varjassyhoz hasonlóan szintén szolgált a mexikói osztrák önkéntes seregben¹⁷⁷ – 1870-ben „Ugron Gáborral együtt, mint önkéntes, a francia hadseregbe lépett a poroszok ellen. Ezen a harctéren azonban eltűnt, nyoma veszett, és sohasem hallották többé hírét. Valószínűleg valamely tömegsírban alussza örök álmát.”¹⁷⁸ A fent említett Ugron Gábor – későbbi országgyűlési képviselő¹⁷⁹ – a *Vasárnap Újság* értesülései szerint egy Szeles Dénes nevű személlyel indult útnak, és Olaszországon keresztül (ahol felkereste Kossuth Lajost is) érkezett meg Franciaországba, ahonnan több tudósítást is küldött a hazai lapoknak az ottani eseményekről. Ezek alapján úgy tűnik, hogy Ugron végül nem csatlakozott a francia önkéntesekhez, Vresicz Ferencről és Szeles Dénesről pedig írásaiban nem tesz említést.¹⁸⁰

Bajomi Lázár Endre *Tramontana* című munkájában azt közli, hogy Varjassy „a reguláris sereg tisztjeként harcolt, miután előzőleg Miksa császár mexikói expedíciójában vett részt,

¹⁷⁴ DIÓSZEGI 1965.

¹⁷⁵ Ld. például: NYILAS – ERÉNYI 1971.; NAGY 1981.

¹⁷⁶ BAJOMI LÁZÁR 1984. 29.

¹⁷⁷ Kóhn Dávid azt közli még személyéről, hogy a mexikói szolgálatvállalását megelőzően, részt vett a krími háborúban, mint az oszmán hadsereg tagja, valamint az 1863. évi lengyel januári felkelésben is. KÓHN 2004. 206.; Vresicz neve nem szerepel, a Csorba György által összegyűjtött török szolgálatba állt magyar honos katonák között, azonban a Tomasz Polak által összeállított 1863-64-es lengyel felkelésben részt vett magyarok lajstromán ott találjuk a nevét (a keresztnéve szerepel, „Vrecics” alakban). Vö. CSORBA 1999.; ill. ld.: POLAK 1960. 78.; Ezúton is köszönöm Szokola Lászlónak a segítségét a lengyel nyelvű szöveg fordítását illetően.

¹⁷⁸ KÓHN 2004. 206.

¹⁷⁹ Életrajzát ld.: <https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/u-783F4/ugron-gabor-78404/>

(Utolsó megtekintés: 2021. május 30.)

¹⁸⁰ Ugron Gábor franciaországi szerepvállalásáról ld.: BAJOMI LÁZÁR 1984. 31–32.; Életrajzát ld.: *Magyar Életrajzi Lexikon* 2. k. 923.; Jónéhány franciaországi tudósítását közli: NYILAS – ERÉNYI 1971.

<https://mek.oszk.hu/10500/10577/10577.htm#4>

(Utolsó megtekintés: 2021. május 30.)

majd Charles Bourbaki (1816-1897) tábornok kelet-franciaországi hadtestében szolgált, talán az idegenlégióhoz tartozó Idegen Ezredben”.¹⁸¹

Bajomi állításával szemben, Varjassy kezdetben nem a francia reguláris haderőnél szolgált, hanem önkéntesként lépett be a francia szabadcsapatok – „franch-tireurs¹⁸²” – állományába, mint ahogyan arról 1870 augusztusában számos lap is hírt adott.¹⁸³ A katonai konfliktus idején Borostyáni Nándor, *A Hon* levelezőjeként tartózkodott Párizsban, ahonnan számos tudósítást küldött Magyarországra. Ezek egyikében az „*első párisi önkénytes zászlóalj*”-ról a következőket olvashatjuk: „Az első »franch-tireurs« zászlóalj ma alakult meg Párisban, holott Lafont ezredes¹⁸⁴ csak négy nappal ezelőtt fogott hozzá szervezéséhez. Falragszok és hírlapi felszólítások után oly számos volt katona jelentkezett a belépésre, hogy pár nap múlva szervezve lesz a második zászlóalj is. Az első zászlóalj egyik tisztjévé tegnap délután választott meg egy magyar hazánkfia: Varjassy Béla, ki nem régen érkezett ide Magyarországból. Varjassy a rendes hadseregbe óhajtott volna belépni századosi rangjának megtartása mellett, azonban ez oly hosszadalmas procedúrákba került volna, mint Metzben meggyőződött, hogy egészen elkedvetlenedve jött vissza Párisba, és itt még tegnapelőtt mint közharcos lépett be az első önkénytes zászlóaljba. Tegnap délután aztán ép együtt voltunk vele a zászlóalj toborzó helyiségén, midőn Lafont ezredes összeszólítja a 6 ik századot, fölhevén egyúttal a volt tiszteket, hogy lépjenek ki a sorból. A 120 emberből álló század frontja elé erre 42 tiszt lépett ki, többnyire a becsületrend keresztjével dekorált férfiak, kik résztvettek a krími, afrikai, chinai, olaszországi és mexikói véres expedíciókban. A sorból kilépők között volt természetesen hazánkfia is. Az ezredes ezután fölkerlte a századot, hogy válassza meg tisztjeit, a századoson kívül, ki már előbb megválasztott. S e perczen oly jelenetnek voltam szemtanúja, melyet nem egyhamar fogok elfeledni. Az egész század Varjassy felé rohanva, fölkapta vállaira hazánkfiaát és öt perczig csak

¹⁸¹ BAJOMI LÁZÁR 1984. 31.; Egy ízben Márki Sándor is tévesen úgy hivatkozik Varjassyra, mint „az idegenek légiójának tagja”. MÁRKI 1895. II./2. 715.

¹⁸² Helyesen: franc-tireur.

¹⁸³ *Fővárosi Lapok*, 7. évf. 183. sz. (1870. augusztus 23.) 792.; *Szegedi Híradó*, 12. évf. 101. sz. (1870. augusztus 24.) 2.; *Budapesti Közlöny*, 4. évf. 191. sz. (1870. augusztus 24.) 3742.; *Magyar Polgár*, 4. évf. 100. sz. (1870. augusztus 26.) 493.; Szemlézi három osztrák lap is: *Neues Fremden-Blatt*, 6. Jahrgang. Nr. 251. (11. September 1870.) 2–3.; *Fremden-Blatt* 24. Jahrgang. Nr. 231. (22. August 1870.) 4.; *Neue Freie Presse*, Nr. 2130. (3. August 1870.) 7.; A *Fővárosi Lapok* szerint Varjassy egy hazaküldött levelében is szól erről: „Aradra levelet irt Varjassy Béla, ki most francia »franc tireur« főhadnagy s főlemliti, hogy a franciák közt nagy a harci lelkesültség, de a Napóleonok ma már a hadsereg előtt is lejártak magukat.” *Fővárosi Lapok*, 7. évf. 192. sz. (1870. szeptember 2.) 830.

¹⁸⁴ Louis Charles Georges Jules Lafont (1825–1908)

e zajos kiáltásokat lehetett hallani: »Vive le premier-lieutenant de la 6-ième compagnie! Vive Varjassy! Vive la Hongrie!«¹⁸⁵

De hiába való volt a nagy igyekezet az önkéntesek csapatok felállítására, ugyanis hamar fény derült arra, hogy ezek nem vehetik fel sikeresen a harcot a jól képzett és összeszokott porosz erővel. A *Hon* tudósítója két hónappal később („*Elsassi hadműveletek és hadi kalandok*”), már arról számolt be, hogy a francia oldalon harcoló önkéntesek súlyos vereséget szenvedtek Sedannál és hogy a magyar származású tiszt, Varjassy Béla is hadifogságba esett.¹⁸⁶

Varjassy Béla saját maga is papírra vetette az általa Sedannál átélteket, melyben a csata leírása mellett fogságba esésének a körülményeiről ekképp ír: „12 órakor zászlóaljunk rendeletet kapott Chapelbe menni s Chapel-t védeni. 600 emberrel indultunk. 3 órakor a poroszok Chapel-t bombardírozták, s 6 ezred gyalogság s a királyné-huszárok ránk törtek, egy üteg mitrailleussal¹⁸⁷ — képzelheti meddig védtük magunkat; — a zászlóalj egy tömeg halott volt, mind elveszett. Itt megsebesültem, s a 6-ik porosz gyalog-ezred ezredese maga kísért az ambulancera. E közben a francziák Chapelre lődöztek, a poroszok rendetlenségbe jöttek, s mi egynehányan, öt tisztt az erdőségbe futottunk. Meredek, hegység s erdőség között barangoltunk sebesülten, éhesen, csaknem minden fél órában találkoztunk egy-egy franczia katonával, ki sebesülten az erdőben keresi — éhhalálát. Meziéresnek vettük utunkat, tudván, hogy az ut nyitva; porosz lovasság és gyalogság közé kerültünk — verekedtünk — s nagy veszteség után Belgium felé vettük utunkat az erdőségen át. 120-an vagyunk itt sebesültek, köztük a táborokból egy őrnagy, egy huszár, s egy tüzérkapitány és én, mind tisztsek. Soha ily utat nem fogok többé tenni, sebesülten mintegy 16 órát tettem gyalog, erdőben, éjjel, éhen és szomjan, mindenünket elvesztettük. La Chénben a köpenyemet lovamra csatoltam, akkor rendeletet kaptam a barrikadeok elé menni, a poroszok jöttek, s menekülni kellett. [...] Mi belga foglyok vagyunk, igen jól fogadtak, én egy igen kedves családnál vagyok, kik folyton felváltva őriznek.”¹⁸⁸

Két évtizeddel a háborút követően fellángolt egy nemzetközi sajtóvita, melyben egy francia tábornok azzal vádolta meg a porosz tiszteket, hogy az 1870-71-es háború idején durva módon rekviráltak mindennemű ingóságot a megszállt francia területek polgári lakosságától. Varjassy mint az események egyik szemtanúja, a Budapesti Hírlapban egy olvasói levelében szólott hozzá a vitához a francia álláspontot támogatóan. Ebből további információkat kapunk a Belgiumban töltött hadifogságáról és visszatéréséről Franciaországba: a „szedáni csata után

¹⁸⁵ BOROSTYÁNI 1870. a. 2.

¹⁸⁶ BOROSTYÁNI 1870. b. 1.

¹⁸⁷ Gatling típusú géppuska.

¹⁸⁸ Varjassy levele eredetileg az aradi *Alföldben* jelent meg, melyet a *Vasárnapi Újság* is közölt a csatának egy tervrajzával egyetemben. Ld. [VARJASSY] 1870. 484.; Idéz belőle: FÜZES M. 1965. 132.

Bruxellesbe voltam, mint sebesült tiszt, a hová a katasztrófa után verődtem több ezer emberrel és tiszttel, ez idő alatt ismerkedtem meg a Hotel du grand Monarchban Bourbacki tábornok, a francia gárda híres parancsnokának anyjával, nejével, rokonságával és egyik hűgával, özv. Beaucirenével, a kit ott eljegyeztem és később el is vettem. Sebemből kigyógyulva, már október 15-én többed magammal visszatértem Franciaországba. A fegyverszünet alatt ezredemmel Havreben voltam.”¹⁸⁹ 1870 novemberében a hazai lapok azt közlik, „hogy Varjassy Béla, ki a sedani katasztrófából elmenekült, Bourbaki szolgálattelvő tisztje lett, kapitányi ranggal”,¹⁹⁰ 1871 februárjában pedig, hogy parancsnoka feleségét kísérte Nápolyba.¹⁹¹

Varjassy neve 1871 júliusában, mint a párizsi rue Saint Cécil 4. szám alatt élő lovassági kapitány kerül megemlítésre a házasulandók névsorában (a francia sajtó értesülési alapján ekkor vette nőül első feleségét Mlle Godchauxot),¹⁹² míg a *Fővárosi Lapok* a következőket írta: „Az aradi születésű Varjassy Béla, ki a francia seregben harcolt s egy francia hölgyet jegyezvén el, most Párisban lakik, 70 frankot küldött a vértanúk aradi szobrára s 30-at az ottani önképzőegyletnek.”¹⁹³

Az 1870–71-es eseményeket követően a „francia kormány méltányolta a vitéz katona áldozatkész szolgálatát és örnagygyá mozdította elő a hadsereg »Chasseur d’Afrique«¹⁹⁴ ezredében. Varjassy két sebet is kapott a harcban s katonai érdemjelekkel is földiszittetett.”¹⁹⁵

Varjassy Bélának a francia hadseregben töltött szolgálata további feltárásokat igényel. Ezen éveiről még annyi ismert, hogy 1872-ben és 1873-ban nagyobb összegekkel járult hozzá a Párizsi Magyar Egylet működéséhez,¹⁹⁶ 1876-ban pedig azt olvashatjuk, hogy „Varjassy Béla ur Parisból pedig négy szelencze huskivonatot küldött” a budapesti török konzulhoz a Bosznia-Hercegovinában és Bulgáriában kitört felkelés során megsebesültek megsegítésére,¹⁹⁷ tehát ekkoriban még minden bizonnyal Franciaországban élhetett és tartózkodhatott.

¹⁸⁹ VARJASSY 1895. b. 4.

¹⁹⁰ *Fővárosi Lapok*, 7. évf. 246. sz. (1870. november 6.) 1099.

¹⁹¹ „(Varjassy Béla hazánkfia) a francia köztársaságnak karját feljánlva azt a fogadalmat tette, hogy vagy a köztársaság szolgálatában vérzik el, vagy a becsületrend keresztjével tér vissza. Egy magán levele arról értesít, hogy az utóbbi kitüntetésben részesült, de nem azért hagyja el a francia ügyet. Bourbakitól legutóbb azon megbízást kapta, hogy nejét Nápolyba kísérje.” *Politikai Újdonságok*, 17. évf. 5. sz. (1871. február 1.) 56.; *Ld. még: Ellenőr*, 3. évf. 137. sz. (1871. január 30.) 2.; *Vasárnapi Újság*, 17. évf. 5. sz. (1871. február 1.) 58.; *Nefejejts*, 13. évf. 6. sz. (1871. február 5.) 71.; *Győri Közlöny*, 15. évf. 10. sz. (1871. február 2.) 43.

¹⁹² *La Presse*, 37. année. (22. Juliet 1871.) 4.; *Le Constitutionnel*, 56 année. numero 148. (20. Juliet 1871.) 4.

¹⁹³ *Fővárosi Lapok*, 8. évf. 156. sz. (1871. július 11.) 730.

¹⁹⁴ Egykori észak-afrikai könnyűlovas alakulat a francia hadseregben.

¹⁹⁵ *Szegedi Hirado*, 13. évf. 132. sz. (1871. november 3.) 2.

¹⁹⁶ 1872-ben 10 frankkal járult hozzá a Párizsi Magyar Egylet működéséhez, 1873-ban pedig már 100 frankot említenek. *Anyagi Érdekeink. Az Országos Magyar Iparegyesület Közlönye*, 2. kötet. 10. füzet. (1872. október 20.) 172.; *A Hon*, 10. évf. 244. sz. (1872. október 22.) 1.; Ezekkel szemben a *Magyar Újság* és az *Ellenőr* 20 frankot említ. *Magyar Újság*, 6. évf. 168. sz. (1872. július 25.) 3.; *Ellenőr*, 4. évf. 172. sz. (1872. július 26.) 3.; *A Hon*, 11. évf. 19. sz. (1873. január 24.) 2.

¹⁹⁷ *Ellenőr*, 8. évf. 312. sz. (1876. november 11.) 3.

Varjassy Béla és az 1877-78-as orosz-török háború

Az 1877–78-as orosz–török háború idején a korabeli beszámolók alapján a magyar és a lengyel társadalom döntő hányada is erőteljesen az oszmán féllel szimpatizált. A lengyel emigráció tagjai Konstantinápolyban létrehoztak egy törökországi lengyel légiót a porta katonai megsegítésére, mellyel párhuzamosan 1877-ben egy törökországi magyar légió felállítására is születtek kísérletek. „1877 áprilisában Magyarországon egy »török–magyar légió« szervezésébe egy valószínűsíthetően korábban Mexikóban szolgált katona, Végh Lajos kezdett bele.”¹⁹⁸ A terv azonban végül kudarcot vallott. Ezzel párhuzamosan, 1877 augusztusában a török csapatok megsegítésére Székelyföldön is szervezkedések kezdődtek. Néhány prominens személy (Ugron Gábor, Bartha Miklós és Orbán Balázs) egy ún. székely légió felállításába

¹⁹⁸ Egy nemrég megjelent munkámban részletesen feltártam az egyes légiók magyar érintettségét, különösen a korábban Mexikóban szolgált egyénekre vonatkozóan. Bővebben ld.: BOBAY 2021.; Idézett rész: u. o. 100.

fogtak azzal a céllal, hogy szabadcsapataikkal egy Székelyföldről indítandó katonai akcióval betörjenek Moldvába, és ott egy vasúti híd felrobbantásával elvágják az orosz és román csapatok utánpótlási vonalát. A sereg élére, Almássy Jenő személyében egy olyan katonát állítottak, aki 1864-1867 között a mexikói önkéntes seregben szolgált. A légió számára pedig a mexikói veteránok egy jól körbe határolható „hálózata” („Almássy – d'Équevilley – »Kuharz« és »Kerschel«”) intézte a fegyvervásárlásokat és a szállításokat.¹⁹⁹

Jelen írásunk esetében különösen érdekesek a fentebb már említett konstantinápolyi lengyel légió megalakulásának mozzanatai, melynek lovassági parancsnoka szintén egy Mexikót megjárt magyar veterán, Horváth Lajos volt.²⁰⁰ Az egység születésekor Varjassy Béla is Isztambulban tartózkodott, mint az *Ellenőr* című napilap szerződéses tudósítója.²⁰¹ Varjassy az „általa közöltek alapján az ottani magyar körökkel és Horváth Lajossal is szoros kapcsolatot ápolt, azonban további szerepe nem ismert.”²⁰² Szülővárosának meghatározó sajtóorgánuma a későbbiek során egy ízben azt közli róla, hogy nyugtalan „tettvágyó szelleme az orosz-török háborút sem nézhette tétlenül s ott is élénk és tetteges részt vett” az eseményekben²⁰³, azonban erre vonatkozó adatok nem állnak rendelkezésre, ennek feltárása további kutatásokat igényel.

Ismét Franciaországban

Több korabeli francia lap (*La Liberté*, *La Petite Presse*, *Le Figaro*) is egybehangzóan azt állította, hogy Varjassy 1877 szeptemberében már ismét Franciaországban tartózkodott, és hogy a francia-luxemburgi határ közelében egy volt orosz hadsereg béli tiszttel, egy bizonyos báró Glitzinnyvel vívott kardpárbajt.²⁰⁴

A magyar sajtó tudósítása alapján az 1878-as párizsi világkiállítás (Exposition Universelle de Paris) sajtópavilonjában megrendezett hírlaptudósítók búcsúbankettjén „a magyarok nevében Varjassy Béla beszélt, éltetve Franciaországot s kifejezve örömét a fölött, hogy Magyarország ezúttal jelent meg először önállólag a népek békeversenyének terén”.²⁰⁵ A kiállítást követően nem sokkal haza is látogatott szülővárosába, Aradra, ahol 1878

¹⁹⁹ u.o.

²⁰⁰ u. o.

²⁰¹ *Ellenőr*, 9. évf. 150. sz. (1877. május 15.) 1.; *Ellenőr*, 9. évf. 171. sz. (1877. május 26.) 1.

²⁰² BOBAY 2021. 100.

²⁰³ *Alföld* (Arad), 25. évf. 25. sz. (1885. január 31.) 3.; Közli még: *Nemzet*, 4. évf. 869. sz. (1885. február 2.) 7.

²⁰⁴ *La Liberté*, (20. Septembre 1877.) 3.; *La Petite Presse*, 11. année. numéro 4134. (21. Septembre 1877.) 3.; *Le Figaro*, 23 année. numéro 262. (19 Septembre 1877.) 1. ; Ld. még: BOBAY 2021. 100.

²⁰⁵ *Fővárosi Lapok*, 15. évf. 268. sz. (1878. november 21.) 1299.

novemberében részt vett egyik unokaöccsének, Varjassy Lajosnak az esküvőjén,²⁰⁶ és feltételezhetően még ott tartózkodott édesanyja halálakor, 1878 decemberében is.²⁰⁷

1879 januárjában egy Magyarországot népszerűsítő cikke jelent meg a francia sajtóban,²⁰⁸ az év tavaszán pedig 3900 frank adományt gyűjtött össze felhívás útján a *Le Gaulois* olvasóitól a szegedi árvízkárosultak megsegítésére.²⁰⁹

Varjassy Béla minden bizonnyal kapcsolatban maradt a „mexikói kaland”-ban részt vett egykori francia bajtársaival. Erre utal, hogy 1880 júniusában Párizsban részt vett Miksa császár emlékmiséjén, melyet a szerencsétlenül járt uralkodó hajdani gyóntatója, Fischer apát celebrált s melyen a második mexikói császárság számos korábbi prominens személye és az intervenció veteránjai is jelen voltak.²¹⁰

A korabeli sajtóhírek alapján úgy tűnik, hogy Varjassy 1881 és 1886 között több nagyobb utazást is tett a világban. 1881 novemberében Szentpéterváron és Bécsben járt,²¹¹ majd nem sokkal később „mint a »Gaulois« tudósítója Kairóba utazott.”²¹² Első felesége, Bourbacki tábornok húga 1882 novemberében hunyt el.²¹³

²⁰⁶ *Fővárosi Lapok*, 15. évf. 263. sz. (1878. november 15.) 1274.

²⁰⁷ Édesanyja haláláról 1878-ban a Fővárosi Lapok a következőket közölte: „Aradon Varjassy Józsefné asszony, a Parisban lakó Varjassy Béla édes anyja, e napokban elhunyt.” *Fővárosi Lapok*, 15. évf. 288. sz. (1878. december 14.) 1394.

²⁰⁸ *A Hon*, 17. évf. 11. sz. (1879. január 12.) 2.; *Ellenőr*, 11. évf. 17. sz. (1879. január 11.) 1.; *Pesti Hírlap*, 1. évf. 11. sz. (1879. január 12.) 6.

²⁰⁹ *Le Gaulois*, 11. année. numero 3813. (4. Avril 1879.) 1.; A korabeli híres párizsi áruház a Grands Magasins du Louvre tulajdonosai 2644 frankot küldtek Varjassy Bélá felhívására Szeged városának a megsegítésére. *Le XIXe Siècle*, 9. Année. Nuemor 2650. (23. Mars 1879.) 3., *Le Petit Journal* 17. année. Numero 5931. (23. Mars 1879.) 2.; „A párisi »Figaró«, a legelterjedtebb franczia lap, meleg fölhívást intéz a francziákhoz Szeged érdekében. Jelenti egyúttal, hogy Varjassy Bélánál adakozni lehet Párizsban s hogy az összegek minden második napon elküldetnek Szegedre.” *Ellenőr*, 11. évf. 139. sz. (1879. március 18.) 1.

²¹⁰ *Le Gaulois*, 12. année. numero 281. (20. Juin 1880.) 1.; Érdekességként jegyezzük meg, hogy a világhírt magyar katona ugyanezen év során a Délmagyaországi Történelmi és Régészeti Társulat Értesítője szerint a társulatnak a tagja lett, továbbá két évvel később 1883-ban az egyesült által Ormós Zsigmond tiszteletére kiadott emlékkönyvbe is írt egy cikket. *Történelmi és Régészeti Értesítő. A Délmagyaországi Történelmi és Régészeti Társulat Közlönye*. 6. évf. 1. füzet. (1880) 36., 52.; *Fővárosi Lapok*, 20. évf. 69. sz. (1883. március 23.) 443.

²¹¹ *Le Figaro*, 27 année. numero 332. (28 Novembre 1881.) 3.

²¹² *Fővárosi Lapok*, 19. évf. 22. sz. (1882. január 27.) 146.

²¹³ A francia lap szerint 1882. november 17-én az ekkor 45 éves Varjassyné, Párizsban a Boulevard Maiesherhes 130. szám alatt lévő lakásukon hunyt el. Ld. *La Liberté*, (20. Novembre 1882.) 4.; *Le Pays* 34. année. numero 325. (21. Novembre 1882.) 4.; Ld. még: A Family Search alábbi családfáján: <https://www.familysearch.org/tree/pedigree/landscape/G7CG-MHH>

Indokína

„Magyar katona Tonkingban. A harczy zaj nem engedi nyugodni városunk bátor lelkü szülöttjét, a jelenleg Párisban lakó Varjassy Bélát. Valahányszor háboru zaja verte fel uj hazájának békés lakóit, ő is ott termett azonnal a küzdők soraiban”, olvashatjuk az Alföld 1885. január 31-i számában.²¹⁴

Franciaország – kezdetben Spanyolország segítségével – 1857-től kezdte meg az indokínai félsziget gyarmatosítását, mely több szakaszban zajlott. A francia erők az első időkben az ország déli részén rendezkedtek be, majd az 1880-as évek első felében egy több éves katonai konfliktus során kiterjesztették a hatalmukat az északi területekre is. A francia csapatok első ízben 1882-ben foglalták el Hanoit, azonban 1883 februárjában súlyos vereséget szenvedtek. A francia hadvezetés csapaterősítéseket hajtott végre, mivel a katonai konfliktusba belekapcsolódtak a szomszédos államok, Sziám és Kína is, utóbbi csapataival bevonult a mai

²¹⁴ *Alföld* (Arad), 25. évf. 25. sz. (1885. január 31.) 3.; Közli még: *Nemzet*, 4. évf. 869. sz. (1885. február 2.) 7.

Vietnám északi részeire. A francia és kínai fél több tűzszüneti megállapodást is kötött, azonban a háborúskodás folyton kiújult a két fél között. A háború folyamán kétszer is – 1883 végén és 1885-ben – nagyobb arányú francia csapaterosítésekre került sor, melyeknek köszönhetően a franciáknak sikerült stabilizálni a katonai helyzetüket a térségben. A kínai csapatok a Tien Tsin egyezmény értelmében 1885 nyarán kivonultak az országból, melyet követően a helyi vietnámi függetlenségi mozgalmaknak a letörésére kinevezték Courcy tábornokot, a vietnámi francia erők főparancsnokául.²¹⁵

„Varjassy Béla, mint városunkban [Aradon – a szerző] lakó fivérének írta, hadnagyi ranggal lép be a China ellen küldendő hadseregbe” és 1885 „február 4-én már indul Tonkingba.”²¹⁶ Varjassy Béla ezen életszakasza és indokínai szolgálatvállalásának története is további kutatásokat igényel. Mindenesetre úgy tűnik, hogy a távol-keleti szolgálatvállalása nem tartott hosszú éveken keresztül, ugyanis 1886 nyarán már arról cikkeztek a lapok, hogy a világlátott magyar tiszt „Parisból, illetőleg Tonkingból fővárosunkba érkezett, megtelepedési szándékkal. Varjassy ur, ki több hazai lap levelezője, nemkülönben a párisi, »Figaro« s utóbb a »Gaulois« munkatársa, utóbbi időben pedig Tonkingban Bonnal heyphongi [Hải Phòng – a szerző] kormányzó titkára volt, ez állásában nagy értékű, tonkingi kuriozum-tárgyakat gyűjtött s hozott magával, melyekből nemzeti múzeumunknak is juttat pár érdekes darabot. Magával hozta családját is, párisi születésű, kedves fiatal nejét és két kis gyermekét, kiket magyarokká akar nevelni itthon, hazájukban.”²¹⁷

²¹⁵ CHAPUIS 2000. 62–72.; Csupán érdekességként jegyezzük meg, hogy az *Alföld* értesülései szerint Magyarországról is csatlakozni kívántak önkéntesek az indokínai harcokhoz: „Rövid hírek. A magyar ifjak tonkingi expedíciójának élén Juhász Ödön nevű fiatal ember áll, ki már annyi legionariussal rendelkezik, hogy a legio már legközelebb utnak indulhat.” *Alföld* (Arad), 25. évf. 48. sz. (1885. február 28.) 3.

²¹⁶ *Alföld* (Arad), 25. évf. 25. sz. (1885. január 31.) 3.

²¹⁷ *Pesti Hírlap*, 8. évf. 182. sz. (1886. július 3.) 6.; Közli még: *Fővárosi Lapok*, 23. évf. 183. sz. (1886. július 4.) 1331.

Végleges hazatelepülés Magyarországra

Varjassy végleges hazatelepedésének körülményeiről szintén kevés adattal rendelkezünk, ezek alapján feltételezhetően folytatta korábbi hírlaptudósítói tevékenységét. Feleségével és gyermekeivel kapcsolatosan is ellentmondásos információk állnak rendelkezésre. Hazatérésekor arról írtak a lapok, hogy vele érkezett francia felesége és két kisgyermek is. Egy másfél évvel későbbi rövid hírben pedig a következőket olvashatjuk: Varjassy Béla „volt mexikói lov. századost, több rendek tisztjét és lovagját, ki csak mintegy másfél éve jött hosszú külföldi tartózkodása után vissza hazájába, újabb súlyos csapás érte; csak pár nap előtt vesztette el Budapesten született 1 éves kis fiát, és ma újból 3 éves, Hüe-ben (Tonking) született²¹⁸ kis Eleonóra leányát ragadta el a halál rövid szenvedés után, neje, illetőleg az anya szül. Jeanne Gozola Wangan baronesse halálos ágya mellől.”²¹⁹ Egy három évvel későbbi tudósítás alapján második felesége nem 1887-ben, hanem 1890 januárjában

²¹⁸ Ennek alapján Varjassynak már 1884-től Indokínában kellett szolgálnia.

²¹⁹ *Pesti Hírlap*, 9. évf. 347. sz. (1887. december 18.) 8.

hunyt el Budapesten²²⁰ és a halála előtt 1889-ben még egy fiúgyermeket is a világra hozott.²²¹ Ezen utóbbi nekrológ szerint Varjassy Bélánét férje és „és két kis fia” gyászolta.²²² Gávai Gaal Jenő visszaemlékezésé alapján Varjassy Béla – egyik (?) – fiát örökbe adta unokahúgának, Varjassy Lenkének (Varjassy Gyula leánya) és férjének (Gávai Gaal Jenő közigazgász), akik gondoskodtak a kisgyermek felneveléséről. Gávai Gaal egyenesen arról írt emlékiratában, hogy a Franciaországból hazatért magyar tiszt elhagyta kisfiát: „Ekkor jött az a gondolatunk, hogy gyermekünk nem lévén, egy fiatal családtag egész nevelését magunkra vállaljuk. Ezt kísérletkép meg is kezdtük, de nem nagy sikerrel, mert választottunk koraszülött lévén, minden tanulásra évekig alkalmatlannak bizonyult. Ehhez járult talán az is, hogy anyja francia nyelvén kívül sokáig mást nem tudott megtanulni. Mesterségre adtuk, de itt sem nagyon boldogult. Azonban később láttuk, hogy gondolkozó és jellemes fiú, de sohasem volt oly szerencséje, mint őt elhagyó atyjának, Varjassy Bélának.”²²³ Varjassy harmadszorra is megházasodott, nőül véve Hekl Etel Idát, akitől 1905-ben egy lánya született.²²⁴ Varjassy Béla későbbi gyászjelentése öt gyászoló gyermekét sorolja fel: „Lajos, Margitka, Aranka, Eteleka és Elemlér”.²²⁵

²²⁰ „Varjassy Béla volt francia hadseregbéli százados neje, de Vaugan Gozola Ferdinánd, a sedáni ütközetben elesett 1. sz. afrikai francia lovasvadász ezredbeli főhadnagy leánya, élete 28. évében, hosszas szenvedés után Bpsten meghalt. A súlyosan sújtott férj és két kis fia gyászolja.” *Pesti Hírlap*, 12. évf. 5. sz. (1890. január 5.) 11.

²²¹ Varjassy Gyula Dezső Jenő 1889. július 3-án született és 1889 július 12-én keresztelték Budapesten a Ferencvárosi római katolikus plébánián. Halotti anyakönyv digitális változatát ld. Family Search: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-YS85-PBB?cc=1743180>

²²² *Pesti Hírlap*, 12. évf. 5. sz. (1890. január 5.) 11.

²²³ GÁVAI GAAL 1940. 128.

²²⁴ Az anyakönyvi kivonatot ld. Family Search: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HT-D1G3-ZLM?i=6&cc=1452460&personaUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AQPHY-3BJR>
(Utolsó megtekintés: 2020. május 19.)

²²⁵ OSZK, Plakát- és Kisnyomtatványtár, Gyászjelentések, Varjassy Béla gyászjelentése; Online ld: <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/595200#>
(Utolsó megtekintés: 2020. május 19.)

A Székesfővárosi Magyar Királyi Államrendőrség szolgálatában

1896 februárjában Varjassy Bélára, mint Arad város „törvényhatósági bizottsági tag”-ja hivatkoznak.²²⁶ Ugyanezen év májusában rendőrségi díjnokból, a Székesfővárosi Magyar Királyi Államrendőrség állományába került, mint hivatalsegédtsízt.²²⁷ 1898-tól haláláig a budapesti „Dunaparti rendőrkapitányság”-on szolgált.²²⁸ *Magyarország tiszti cím- és névtára* alapján mindvégig hivatali tiszti beosztást viselt, míg egyéb közlések alapján csupán 1907-ben lépett elő hivatali segédtsíztből hivataltsízté.²²⁹ Rendőri pályafutásának egy érdekessége, hogy 1901-ben Varjassy Béla volt a helyszínelő rendőrtiszt Lukács Béla volt kereskedelmiügyi miniszter²³⁰ – aki ekkoriban már pszichiátriai kezelés alatt állt – holttestének a megtalálásakor:

²²⁶ *Budapesti Hírlap*, 16. évf. 57. sz. (1896. február 27.) 10.

²²⁷ *Belügyi Közlöny*, 1. évf. 2. sz. (1896. május 15.) 52.

²²⁸ *Magyarország tiszti cím- és névtára* 1898. 254.; 1899. 270.; 1900. 250.; 1901. 254.; 1902. 256.; 1903. 252.; 1904. 132.; 1905. 140.; 1906. 151.; 1907. 151.; A „Dunaparti rendőrkapitányság” 1902-ig a Hal téren működött, az Erzsébet híd építési munkálatait követően (a tér emiatt megszűnt) pedig a Szerb utca 3. sz. alatt. A terület átalakításáról ld.: ROKKEN 1934.; A hivatal címeinek változásáról ld.: *Budapesti Cím- és Lakásjegyzék, 1901-1902.* 331.; *Budapesti Cím- és Lakásjegyzék, 1902-1903.* 337.

²²⁹ *Belügyi Közlöny* 1907. 38.; Közli még: *Pester Lloyd*, Nr. 22. (25. Jänner 1907.) 9.

²³⁰ Lukács Béla életrajzát és halálának körülményeit bővebben ld.: NEMESKÜRTY 1987.

„A dunai kapitányság részéről kivonult az ügyeletes rendőrtisztviselő, Varjassy Béla, meg a rendőrorvos is, Várady László dr. és megkezdték a hivatalos eljárást. Aztán megszólalt valaki azok közül, a kik nézték a rettenetes eljárást. Azalatt a rendőrök értesítették telefonon a mentőket és a dunai kerületi kapitányságot. Elsőnek a mentők érkeztek, a kik megállapították, hogy a Dunából kifogott ember meghalt. Aztán átvette szerepét a rendőrség. Varjassy Béla ügyeletes rendőrtisztviselő és Várady László dr. rendőrorvos szintén konstatálták, hogy halottal van dolguk. Átkutatták a halott zsebeit s a nála talált írásokból kétségtelenül kiderült, hogy az öngyilkos Lukács Béla volt magyar királyi kereskedelemügyi miniszter, a nemrég bezárult párisi világkiállítás magyar osztályának kormánybiztosa.”²³¹

A budapesti cím és lakjegyzék alapján Varjassy Béla Budapesten a VIII. kerületben (1902-ig a Práter utca 61. sz. alatt, ezt követően pedig a Kálvária tér 13-ban) lakott.²³² Mozgalmas életének egy szívszélütés vetett véget 1909. június 8-án.²³³ Haláláról több hazai²³⁴ és Lajtán túli²³⁵ napilap is megemlékezett.

Varjassy Béla egy sokat látott, sok égtájon megfordult magyar katonautazó volt, akinek élettörténete ez idáig szinte teljesen elkerülte a magyar tudományos élet figyelmét, családjának Arad városában egykoron betöltött szerepével egyetemben. Varjassy élettörténetének vannak még olyan szakaszai, melyek további pontosításra, tisztázásra és kiegészítésre várnak, melyeket a későbbiek során a már említett franciaországi és belgiumi levéltári anyagok, illetve az Aradon megőrződött családi levéltári dokumentumok segítségével gondolunk megvalósíthatónak. Emellett úgy véljük, hogy a Varjassy család történetének és szerepének a további feltárása és

²³¹ *Budapesti Hírlap*, 21. évf. 8. sz. (1901. január 8.) 5.; Ld. még: *Magyar Nemzet*, 20. évf. 9. sz. (1901. január 9.) 2.; *Friss Újság*, 6. évf. 8. sz. (1901. január 8.) 2.

²³² *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék, 1901-1902.* 1671.; *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék, 1902-1903.* 1731.

²³³ A halotti anyakönyv digitális változatát közli a Family Search. Ld.: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HT-6XPS-YHF?i=347&cc=1452460&personUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3A7BHL-NZ2M> (Utolsó meglekintés: 2020. május 19.)

²³⁴ *Amerikai Magyar Reformátusok Lapja*, 10. évf. 26. sz. (1909. június 26.) 8.; *Budapesti Hírlap*, 29. évf. 135. sz. (1909. június 9.) 10.; *Pesti Hírlap*, 31. évf. 135. sz. (1909. június 9.) 11.; *Magyarország*, 16. évf. 135. sz. (1909. június 9.) 9.; Kivonatossan közli még: *Pécsi Napló*, 18. évf. 129. sz. (1901. június 9.) 5.; *Friss Újság*, 14. évf. 135. sz. (1909. június 9.) 3.;

Varjassy Béla harmadik felesége, Hekl Etel Ida 1917-ben még életben volt. HU BFL - VII.203 - 1917 - 0217.; HU BFL - VII.203 - 1917 - 0240.

<https://archives.hungaricana.hu/hu/lear/Kozjegyzoi/79966/?list=eyJxdWVyeSI6ICJWQXJqYXNzeSBiXHUwMGU5bFxlMDBIMW5cdTAwZTKiLCAic29ydCI6ICJSRUNOVU0ifQ>

<https://archives.hungaricana.hu/hu/lear/Kozjegyzoi/79943/?list=eyJxdWVyeSI6ICJWQXJqYXNzeSBiXHUwMGU5bFxlMDBIMW5cdTAwZTKiLCAic29ydCI6ICJSRUNOVU0ifQ>

(Utolsó meglekintés: 2021. május 30.)

²³⁵ Varjassy Béla halálhírét a magyar nyelvű nekrológokkal szinte megegyező formában német nyelven közli: *Mühlviertler Nachrichten*, 21. Jahrgang. Nr. 27. (3. Juli 1909.) 6.; Közli még: *Neues Wiener Journal*, 17. Jahrgang. Nr. 5614. (9. Juni 1909.) 7.; *Prager Tagblatt*, 33. Jahrgange. Nr. 158. (10. Juni 1909.) 11.; *Neues Wiener Tagblatt*, 43. Jahrgang. Nr. 157. (9. Juni 1909.) 11.

közreadása a későbbiek során elengedhetetlenül fontos a reformkori és a dualizmus kori Arad lokális és regionális történetének a vizsgálataihoz.

Felhasznált szakirodalom

Angol nyelvű

BOBAY 2019.

BOBAY, István: Some Questions About the Recruitment of Hungarian Soldiers in the Army of Maximilian Hapsburg the Emperor of Mexico. In. SEMSEY, Viktória – BALATON, Petra – HORVÁTH, Csaba – SÁNCHEZ ROMÁN, José Antonio (Edited by): *National Identity and Modernity 1870 – 1945. Latin America, Southern Europe, East Central Europe*. Budapest – Paris, 2019. (173–185.)

CORTI 1929.

CORTI, Egon Caesar: *Maximilian and Charlotte of Mexico*. Vol. 2. New-York – London, 1929.

CHAPUIS 2000.

CHAPUIS, Oscar: *The Last Emperors of Vietnam. From Tu Duc to Bao Dai*. Westport – London, 2000.

DABBS 1963.

DABBS, Jack Autrey: *The French Army in Mexico 1861-1867: A Study in Military Government*. The Hague, 1963.

SALM-SALM 1868. II. k.

SALM-SALM, Felix: *My diary in Mexico in 1867: Including the last days of the Emperor Maximilian: With leaves from the diary of the Princess Salm-Salm*. Vol. II. London, 1868.

SALM-SALM 1877.

SALM-SALM, Agnes: *Ten years of my life*. Detroit, 1877.

SZENTE-VARGA 2019.

SZENTE-VARGA, Mónika: General Zakany in the Americas. In. *Orpheus Noster*, 11. évf. (2019.) 1. sz. (34–45.)

VAN HARTESVELDT 2000.

VAN HARTESVELDT, Fred R.: *The Boer War: Historiography and Annotated Bibliography*. Westport –London, 2000.

Francia nyelvű

DUCHESNE 1967.

DUCHESNE, Albert: *Au service de Maximilien et de Charlotte: L'expédition des volontaires belges au Mexique 1864-1867*. I–II. Parties. 1967.

VARJASSY 1880.

VARJASSY, Bela: Un souvenir du Mexique. In. *Le Gaulois*, 12. année., numero 276. (15. Juin 1880.) 1.

Lengyel nyelvű

POLAK 1960.

POLAK, TOMASZ: Węrzy w powstaniu styczniowym 1863—1864. In. *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*. IV. Warszawa 1960. (3—81.)

Magyar nyelvű

BAJOMI LÁZÁR 1984.

BAJOMI LÁZÁR Endre: *Tramontana: Magyar önkéntesek Franciaországban*. Budapest, 1984.

BERECZ 1898.

BERECZ Károly: *A Régi "fiatal Magyarország": Emlékezések, vázlatok*. Budapest, 1898.

BOBAY 2014.

BOBAY István: Egy kalandos sorsú magyar huszár, Jajczay József élettörténete: Különös tekintettel a Hawaii-szigeteken végzett kapitányi és kiképzői tevékenységére és az egyéb 19. századi hawaii-magyar történelmi kapcsolatok kérdésére. In. *Századok*, 148. évf. (2014) 3. sz. (747–777.)

BOBAY 2017.

BOBAY István Zoltán: Tallózás a „mexikói kaland” emlékei között. Hadtörténelmi Intézet és Múzeum (I. rész) In. *A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője*. 17. kötet. Budapest, 2017. (277–313.)

BOBAY 2021.

BOBAY István Zoltán: Mexikói veteránok az 1877–78. évi orosz–török háborúban. In. *Orpheus Noster*, 13. évf. (2021) 1. sz. (87–101.)

BONA 1999. III. k.

BONA Gábor: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban*. III. kötet. Budapest, 1999.

BRANCSIK 2009.

BRANCSIK Márta: Szálló a József körúton. In. *Budapest*, 32. évf. (2009. július) 7. sz. (30–33.)

BÚSBACH 1906.

BÚSBACH Péter: *Egy viharos emberöltő*. 2. köt. Budapest, 1906.

CSIKÁNY 2015.

CSIKÁNY Tamás: Az osztrák császárság hadügye (1849-1866). In. HERMANN Róbert (Szerk.): *Magyarország hadtörténete III. Magyarország a Habsburg Monarchiában 1718-1919*. Budapest, 2015. (191–208.)

CSILLAG 2000.

CSILLAG András: *Joseph Pulitzer és az amerikai sajtó*. Budapest, 2000.

CSORBA 1999.

CSORBA György: Az 1848-49-es törökországi magyar emigráció története. In. *Hadtörténelmi Közlemények*, 112. évf. (1999) 2. sz. (1–48.)

CSORBA 2005.

CSORBA László: Az önkényuralom kora (1849-1867) In. Gergely András (Szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, 2005. (279–326.)

DEÁK 2015.

DEÁK Ágnes: *“Zsandáros és policzajos idők”: Államrendőrség Magyarországon, 1849-1867*. Budapest, 2015.

DEÁK 2018.

DEÁK Ágnes: *Suttogások és hallgatások: Sajtó és sajtópolitika Magyarországon, 1861-1867*. Budapest, 2018.

DIÓSZEGI 1965.

DIÓSZEGI István: *Ausztria-Magyarország és a francia-porosz háború 1870-1871*. Budapest, 1965.

DUBY 2007.

DUBY, Geroges: *Franciaország története. II.* ALBERT Sándor – BALÁZS Péter – BÁNFÖLDI Tibor – SUJTÓ László – SZÁSZ Géza (ford.). Budapest, 2007.

EGRESSY 1904.

EGRESSY Ákos: Pályám emlékeiből. In. *Pesti Hirlap*, 24. évf. (1904. augusztus 7.) 218. sz. (32–33.)

FÜZES M. 1965.

FÜZES M. Miklós: Adatok Györök György és Györök Leó életéhez. In. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*. 3. kötet. Veszprém, 1965. (125–144.)

GÁVAI GAAL 1940.

GÁVAI GAAL Jenő: *Élmények és tanulságok*. Budapest, 1940.

GULYÁS 2010.

GULYÁS László: A délvidéki régióközpontok - Arad, Temesvár és Szeged - ipara a dualista korszakban. In: *Közép-európai közlemények*, 3. kötet (2010) 2. sz. (38–45.)

KEDVES 2015.

KEDVES Gyula: Az 1848-1849. évi szabadságharc katonai emigrációja. In. HERMANN Róbert (Szerk.): *Magyarország hadtörténete III. Magyarország a Habsburg Monarchiában 1718-1919*. Budapest, 2015. (179–190.)

KEMPELEN 1932.

KEMPELEN Béla: *Magyar nemes családok*. XI. kötet. Budapest, 1932.

KÓHN 2004.

ERDÉSZ Ádám (Összeállította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta): *Válogatás Kóhn Dávid írásaiból: Cikkek, krónikák, legendák*. Gyula, 2004.

LUKÁCS 1986.

LUKÁCS Lajos: *Az olaszországi magyar légió története és anyakönyvei 1860-1867*. Budapest, 1986.

SZÖLLÖSSY – E. ILLÉS 1886.

SZÖLLÖSSY Károly – E. ILLÉS László: *Huszonöt év egy magyar lap életében: Az „Alföld” első huszonöt-évi folyama*. Arad, 1886.

SZÖGI – KISS 2003.

SZÖGI László – KISS Mihály József: *Magyarországi diákok a bécsi egyetemeken és akadémiákon. 1849-1867*. Budapest, 2003.

Magyar Életrajzi Lexikon 1982. II. k.

Magyar Életrajzi Lexikon. 2. kötet. KENYERES Ágnes (Főszerk.) Budapest, 1982.

MÁRKI 1895.

MÁRKI Sándor: *Aradvármegye és Arad szabad királyi város monographiája: Aradvármegye és Arad szabad királyi város története*. 2. kötet. 2. rész. Arad, 1895.

NAGY 1981

NAGY Csaba: A Párizsi Kommün magyar harcosai. In. *Új Tükör*, 18. évf. (1981. május 17.) 20. sz. (11.)

NAGY 1999. a.

- NAGY Miklós Mihály: Mexikó magyar katonautazója: Pawlowszki Ede. In. *A Földrajz Tanítása*, 7. évf. (1999.) 5. sz. (11–17.)
- NAGY 1999. b.
- NAGY Miklós Mihály: Újkori magyar katonautazók. In. *Magyar Tudomány*, 44 évf. (1999.) 8. sz. (936–944.)
- NAGY 2000.
- NAGY Miklós Mihály: Miksa császár magyar katonája. In. *Új Honvédségi Szemle*, 54 évf. (2000.) 9. sz. (94–102.)
- NEMESKÜRTY 1987.
- NEMESKÜRTY István: Lukács Béla: Egy demokrata író-államférfi a múlt század végéről. In. *Tiszatáj*, 41. évf. (1987. július) 7. sz. (36–41.)
- PETE 2013.
- PETE László: *Garibaldi magyar parancsnokai*. Budapest, 2013.
- PÜSKI 2016.
- PÜSKI Levente: *A Horthy-korszak szürke eminenciása: Károlyi Gyula (1871-1947)*. Budapest–Pécs, 2016.
- ROKKEN 1934.
- ROKKEN Ferenc: Az Erzsébet híd és a Belváros szabályozása. In. *Tanulmányok Budapest múltjából*. 3. (1934) 47–61.
- TARDY 1990.
- TARDY Lajos: Az 1864-67. évi mexikói „önkéntes hadtest” magyarországi résztvevői. In. *Hadtörténelmi Közlemények*, 103. évf. (1990) 4. sz. (145–171.)
- UJJ 2008.
- UJJ János: Az aradi irodalmi lapok. In. *Belvedere Meridionale*, 20. kötet (2008.) 10–16.
- [VARJASSY] 1870.
- [VARJASSY] Béla: Egy magyar levele a sedani ütközetről. In. *Vasárnapi Újság*, 17. évf. (1870. szeptember 18.) 38. sz. (484.)
- VARJASSY 1887.
- VARJASSY Béla: Egy havi szabadságom: 1861-ben. In. *Budapesti Hirlap*, 7. évf. (1887. február 12.) 42. sz. (1–3.)

[VARJASSY] 1888.

[VARJASSY Béla]: Bazaine halála. In. *Budapesti Hirlap*, 8. évf. (1888. szeptember 26.) 266. sz. (3–4.)

VARJASSY 1892.

VARJASSY Béla: A katasztrófa előtt. Emlékezés Miksa császár tragédiájára. In. *Pesti Hirlap*, 14. évf. (1892. június 19.) 169. sz. (1–3.)

VARJASSY 1895. a.

VARJASSY Béla: A francia-orosz szövetség. In. *Budapesti Hirlap*, 25. évf. (1895. június 13.) 159. sz. (5–6.)

VARJASSY 1895. b.

VARJASSY Béla: A német tisztikar becsülete. In. *Budapesti Hirlap*, 15. évf. (1895. augusztus 25.) 231. sz. (4.)

VARJASSY 1901.

VARJASSY BÉLA: Porfirio Diaz. In. *Budapesti Hirlap*, 21. évf. (1901. április 4.) 93. sz. (2.)

VARJASSY 1904.

VARJASSY BÉLA: A Kém. In. *Az Ujság*, 2. évf. (1904. június 18.) 168. sz. (17.)

VENKOVITS 2014.

VENKOVITS Balázs: „A császárságnak buknia kellett”: Habsburg Miksa és a magyarországi Mexikó-kép alakulása. *Aetas*, 29. évf. (2014) 2. sz. (28–46.)

VENKOVITS 2018.

VENKOVITS Balázs: „*Mi otthon félre vagyunk vezetve*”: Magyar utazók és kivándorlók Mexikóban a 19. század második felében. Debrecen, 2018.

ZOMBORY 1915.

ZOMBORY István: Porfirio Diaz. In. *Magyar Figyelő*, 5. évf. (1915.) 3. kötet. (111–120.)

Német nyelvű

CORNARO 1961.

CORNARO, Andreas: Österreich und das mexikanische Freikorps. In. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchives*, Band.14. (1961.) (64–79.)

DANIEK 1964.

DANIEK, Edmund: *Sie zogen nach Mexiko: Ein Denkmal für die österreichischen Freiwilligen unter Kaiser Maximilian 1864-1867*. Wien – München – Zürich, 1964.

KLINGER 2008.

KLINGER, Walter: *Für Kaiser Max nach Mexiko: Das Österreichische Freiwilligenkorps in Mexiko 1864/67*. Wien, 2008.

RATZ 1998.

RATZ, Konrad: *Maximilian und Juárez: Das Zweite mexikanische Kaiserreich und die Republik*. I–II. Graz, 1998.

RATZ – TEPEXICUAPAN 2007.

RATZ, Konrad – TEPEXICUAPAN, Amparo Gómez: *Ein Kaiser Unterwegs: Die Reisen Maximilians von Mexiko 1864-1867 nach Presseberichten und Privatbriefen*. Wien – Köln – Weimar, 2007.

Román nyelvű

RÎNZIȘ 2001.

RÎNZIȘ, Filofteia: *Arhive personale și familiale*. Vol. 1 Repertoriu arhivistic. București, 2001.

Spanyol nyelvű

CARREÑO 1947. III. k.

CARREÑO, Alberto María (prólogo y notas): *Archivo del general Porfirio Díaz: Memorias y documentos*. Tomo III. Ciudad de México, 1947.

CEBALLOS 2006.

CEBALLOS, Ciro B.: *Panorama Mexicano. 1890-1910. (Memoria)*. Viveros Anaya, Luz América (Estudio introductorio y edición crítica). Ciudad de México, 2006.

CURIEL – CASTOR – CELIS DE LA CRUZ 2003.

CURIEL, Guadalupe – CASTRO, Miguel Ángel – CELIS DE LA CRUZ, Martha (Coordinación y asesoría): *Publicaciones periódicas mexicanas del siglo XIX, 1856-1876 (Parte I)*. Ciudad de México, 2003.

DE LEON TORAL 1962.

DE LEON TORAL, Jesús: *Historia Militar: La Intervención Francesa en México*. Ciudad de México, 1962.

GONZÁLEZ MONTESINOS 2000.

GONZÁLEZ MONTESINOS, Carlos: *Por Querétaro hacia la eternidad: El General Miguel Miramón en el Segundo Imperio*. México D.F., 2000.

HAMANN 1989.

HAMANN, Brigitte: *Con Maximiliano en México: Del diario del príncipe Carl Khevenhüller, 1864-1867*. Ciudad de México, 1989.

KNECHTEL 2011.

KNECHTEL, Wilhelm: *Las memorias de Jardienro de Maximiliano: Apuntes manuscritos de mis impresiones y experiencias personales en México entre 1864 y 1867*. Ciudad de México, 2011.

LIRA – STALPES 2018.

LIRA, Andrés – ANNE, Staples: *Del desastre a la reconstrucción republicana, 1848-1876*. In. Erika Velásquez García ... [et. al] (la ed.): *Nueva Historia General de México*. Ciudad de México, 2018.

MOYANO PAHISSA 2011.

MOYANO PAHISSA, Angela: *Los Belgas de Carlota: La expedición belga al imperio de Maximiliano*. Ciudad de México, 2011.

RATZ – GALEANA DE VALADÉS 2008.

RATZ, Konrad – GALEANA DE VALADÉS, Patricia: *Tras las huellas de un desconocido: Nuevos datos y aspectos de Maximiliano de Habsburgo*. México D.F., 2008.

ZUBIRÁN ESCOTO 2001.

ZUBIRÁN ESCOTO, Norma: *El estado de la historiografía de la Intervención Francesa: Hacia nuevo caminos*. In. *Iztapalapa*, (julio-diciembre, 2001.) N. 51. (105–128.)

Hivatalos Kiadványok

Magyar nyelvű

Belügyi Közlöny 1907.

Belügyi Közlöny. 12. évf. Budapest, 1907.

Budapesti Czim- és Lakásjegyzék, 1901-1902

Budapesti Czim- és Lakásjegyzék, 1901-1902. 13. évf. [Budapest], [1904.]

Budapesti Czim- és Lakásjegyzék, 1902-1903

Budapesti Czim- és Lakásjegyzék, 1902-1903. 14. évf. [Budapest], [1903.]

Budapesti Útmutató, Rendőrségi Zsebkönyv 1908.

Budapesti Útmutató, Rendőrségi Zsebkönyv. 10. évf. Budapest, 1908.

Magyarország tiszti cím- és névtára 1898.

Magyarország tiszti cím- és névtára. 1898. 17. évf. Budapest, 1898.

Magyarország tiszti cím- és névtára 1899.

Magyarország tiszti cím- és névtára. 1899. 18. évf. Budapest, 1899.

Magyarország tiszti cím- és névtára 1900.

Magyarország tiszti cím- és névtára. 1900. 19. évf. Budapest, 1900.

Magyarország tiszti cím- és névtára 1901.

Magyarország tiszti cím- és névtára. 1901. 20. évf. Budapest, 1901.

Magyarország tiszti cím- és névtára 1902.

Magyarország tiszti cím- és névtára. 1902. 21. évf. Budapest, 1902.

Magyarország tiszti cím- és névtára 1903.

Magyarország tiszti cím- és névtára. 1903. 22. évf. Budapest, 1903.

Magyarország tiszti cím- és névtára 1904.

Magyarország tiszti cím- és névtára. 1904. 23. évf. Budapest, 1904.

Magyarország tiszti cím- és névtára 1905.

Magyarország tiszti cím- és névtára. 1905. 24. évf. Budapest, 1905.

Magyarország tiszti cím- és névtára 1906.

Magyarország tiszti cím- és névtára. 1906. 25. évf. Budapest, 1906.

Magyarország tiszti cím- és névtára 1907.

Magyarország tiszti cím- és névtára. 1907. 26. évf. Budapest, 1907.

Német nyelvű

Militär-Schematismus 1859.

Militär-Schematismus des Österreichischen Kaiserthumes. Wien, 1859.

Militär-Schematismus 18(61)–62.

Militär-Schematismus des Österreichischen Kaiserthumes für 1861–1862. Wien, 1862.

Internetes hivatkozás

NYILAS – ERÉNYI 1971.

Magyar szemtanúk a Párizsi Kommunőről. NYILAS Márta (S.a.r.) ERÉNYI Tibor (Lektorálta és a bevezetőt írta). Budapest, 1971.

<https://mek.oszk.hu/10500/10577/10577.htm#4>

(2021. május 30.)

Periodikák

Francia nyelvű

La Liberté

La Petite Presse

La Presse
Le Constitutionnel
Le Figaro
Le Gaulois
Le XIXe Siècle

Magyar nyelvű

A Hon
Alföld (Arad)
Amerikai Magyar Reformátusok Lapja
Az Ujság
Békés
Borszem Jankó
Budapesti Hírlap
Budapesti Közlöny
Ellenőr
Friss Újság
Fővárosi Lapok
Győri Közlöny
Pesti Hírlap
Pesti Napló
Pécsi Napló
Politikai Újdonságok
Sürgöny
Szegedi Hiradó

Magyar Polgár

Magyar Nemzet

Magyar Ujság

Magyarország

Magyarország és a Nagyvilág

Nefelejts

Nemzet

Vadász- és Versenylap

Német nyelvű

Fremden-Blatt

Pester Lloyd

Prager Tagblatt

Mühlviertler Nachrichten

Neue Freie Presse

Neues Fremden-Blatt

Neues Wiener Journal

Neues Wiener Tagblatt

Spanyol nyelvű

El Diario del Imperio

La Sociedad

Rövidítések

AGNM Archivo General de la Nación de México (Mexikó, Mexikóváros)

AH SDN	Archivo Histórico de la Secretaria de la Defensa Nacional (Mexikó, Mexikóváros)
HU BFL	Budapest Főváros Levéltára
ÖStA KA	Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv (Ausztria, Bécs)
OSZK	Országos Széchenyi Könyvtár

Rezümé: A Varjassy család fontos szerepet töltött be a reform- és a dualizmus kori Arad életében. Munkánkban a család egyik tagjának, Varjassy Bélának fordulatokban gazdag életútját tárjuk az olvasó elé, aki többek között szolgált a cs. kir. seregben, az olaszországi Magyar Légióban, Mexikóban Habsburg Miksa császársága idején, az 1870-71-es francia-porosz háborúban, mint francia önkéntes, Indokínában, majd élete alkonyán a Székesfővárosi Magyar Királyi Álamrendőrség állományában is.

Kulcsszavak: Varjassy család, Teleki László halála, olaszországi Magyar Légió, Habsburg Miska mexikói császár (1864-1867), mexikói osztrák önkéntes hadtest (Mexikanische Österreichische Freiwilligenkorps), Mexikói Nemzeti Császári Hadsereg, Mexikóváros 1867. évi ostroma, 1870-1871-es porosz-francia háború, 1877-78-as orosz-török háború, Indokína, Székesfővárosi Magyar Királyi Álamrendőrség

Abstract: The Varjassy family played an important role in the city of Arad during the 19th and early of 20th century. This article deals with the stirring life story of Béla Varjassy a member of this family who served in the Habsburg Imperial Army, in the Hungarian Legion in Italy, in Mexico under the reign of Maximilian Hapsburg the Emperor of Mexico (1864-1867), in the Franco Prussian War (1870-1871) as a French volunteer, in Indochina and in the Hungarian Royal Police of Budapest as well as during his career.

Keywords: Varjassy family, death of László Teleki, Hungarian Legion in Italy, Maximilian Hapsburg the Emperor of Mexico (1864-1867), Mexican Austrian Volunteer Army (1864–1866), Mexican National Royal Armeé, Siege of Mexico City in 1867, Franco Prussian War (1870-1871), The Russo-Turkish War of 1877–1878, Indochina, Hungarian Royal Police of Budapest

Resume: La familia Varjassy desempeñó un papel importante en la ciudad de Arad durante el siglo 19 y los primeros años en el siglo 20. En este artículo presentamos la accidentada biografía

de Béla Varjassy un miembro de mencionada familia quien, durante su carrera sirvió en el Ejército Imperial Habsburgo, en el Legión Húngara en Italia, en México bajo la regencia de Maximiliano Habsburgo el emperador de México (1864-1867), en la guerra franco-prusiana (1870-1871) como voluntario francés, en Indochina y en el Real Policía Húngara de Budapest.

Palabra clave: la familia Varjassy, muerte de László Teleki, Legión Húngara en Italia, El Ejército Voluntarios Austriacos en México (1864-1867), el Ejército Nacional Imperial de México, Toma de Ciudad de México en el 1867, la guerra franco-prusiana (1870-1871), la guerra ruso-turca de 1877-1878, Indochina, la Real Policía Húngara de Budapest.